

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ความเป็นมา และสภาพแวดล้อมทางด้านกายภาพของเวียงกุมกาม

2.1 ประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม

ก่อนที่เวียงกุมกามจะถูกสร้างขึ้นพื้นที่ในบริเวณแถบนี้ได้มีชุมชนโบราณตั้งอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งถูกปกครองโดยเมืองหริภุญไชย โดยหลักฐานการขุดค้นได้พบพระพิมพ์ดินเผาที่เป็นศิลปะแบบหริภุญไชยและที่สำคัญยังได้ขุดพบศิลาจารึกอักษรมอญที่เก่าแก่ที่สุดของวัดกาน โทม ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณชุมชนโบราณแห่งนี้ แสดงว่าชุมชนของวัดกาน โทมเป็นชุมชนโบราณที่ดำรงสืบต่อมาถึงในสมัยหริภุญไชย¹

เวียงกุมกามถูกสร้างขึ้นหลังจากช่วงเวลาที่ยุญจมังรายทรงยกทัพจากเมืองฝางมายึดครองเมืองหริภุญไชยได้น่าจะอยู่ราวๆ ปี พ.ศ. 1835² และได้ประทับอยู่ ณ เมืองหริภุญไชยประมาณ 2 ปี คือช่วงระหว่างปี พ.ศ. 1835-1839 และที่ถูกต้องควรจะอยู่ในปี 1837 ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เนื่องด้วยปัจจัยหลายประการที่ต้องย้ายเมืองหลวง ถึงแม้ว่าเมืองหริภุญไชยจะเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การค้า ศาสนาและวัฒนธรรม มาเป็นเวลานาน แต่ก็ด้วยเหตุผลที่ตัวเวียงถูกสร้างมานานกว่า 500 ปี และมีขนาดเล็ก คับแคบ พื้นที่ส่วนใหญ่เต็มไปด้วยศาสนสถาน เช่น วัด เป็นต้น ซึ่งยากต่อการที่จะขยายตัวเมือง ซึ่งคงสภาพให้เมืองหริภุญไชยเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนา หลังจากนั้นจึงได้หาตำแหน่งที่จะตั้งเมืองหลวงแห่งใหม่ที่จะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองและการค้า ข้อสังเกตการเลือกที่ตั้งเมืองหลวงพญามังรายได้เลือกที่ตั้งเมืองในเขตที่เป็นแอ่งที่ราบ เมืองเชียงใหม่-ลำพูน เพราะเป็นแอ่งที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ และที่ความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม การขนส่งสะดวกสบายทั้งทางบกและทางน้ำ จึงสมควรอย่างยิ่งสำหรับเป็นศูนย์กลางที่จะสร้างเวียงแห่งใหม่ และสถานที่ที่พญามังรายเลือกทำเลที่ตั้งเวียงแห่งใหม่ก็คือ เวียงกุมกาม ซึ่งยังคงรับอิทธิพลการสร้างเมืองจากตัวอย่างการสร้างเมืองของหริภุญไชยซึ่งจะสร้างเมืองที่ใกล้กับแม่น้ำด้วยสาเหตุในการติดต่อค้าขาย และการขนส่งทางน้ำมีความสะดวกมากขึ้น ตัวอย่างเวียงของรัฐหริภุญไชยตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ปัจจุบันคือแม่น้ำกวัง) ยังมีเวียงเกาะและเวียงมโน ที่มีลักษณะการสร้างเมืองอยู่ริมน้ำเช่นกัน ในส่วนของเวียงกุมกามก็อยู่ริมแม่น้ำปิง (หรือที่เรียก “ปิงห่าง”³ ในปัจจุบัน) เหตุผลการสร้างเมือง ณ เวียงกุมกามที่ส่งผลต่อการปกครองซึ่งง่ายต่อการควบคุมหัวเมืองต่างๆ คือ

1 สรัสวดี อ๋องสกุล, เวียงกุมกาม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา, 2537 :32

2 เรื่องเดียวกัน, 33

3 เรื่องเดียวกัน, 32

สามารถที่จะติดต่อกับดินแดนล้านนาตอนบน คือ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก และเขตตอนล่าง คือ ทรัพยากรไชยเดิมกับเมืองลำปาง

2.2 ลักษณะทางด้านกายภาพของเวียงกุมกามในปัจจุบัน

2.2.1 ขอบเขตของพื้นที่

ที่ตั้งของเวียงกุมกามตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่ - ลำพูน อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำปิง และห่างออกไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 5 กิโลเมตร การวางผังเมืองของเวียงกุมกามนั้นมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวเป็นแนวทแยงทอดตัวลงมาตามทิศตะวันตกเฉียงเหนือ - ตะวันออกใต้ โดยผลการศึกษากาภาพถ่ายทางอากาศพบว่ารอบๆตัวเมืองมีคูน้ำ/คันดิน ขนาดกว้างประมาณ 600 เมตรและยาวประมาณ 1,500 เมตร⁴ ซึ่งปัจจุบันยังพบร่องรอยของแนวคู/คันดินเหลืออยู่เป็นระยะๆ และพื้นที่ที่ตั้งของเวียงกุมกามนั้นเป็นที่ราบตะกอนใหม่ของแม่น้ำปิง ที่มีความสูงจากระดับน้ำประมาณตั้งแต่ 300 - 320 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ลุ่มต่ำอยู่ริมแม่น้ำปิง มีน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนของทุกปี⁵

ปัจจุบันเวียงกุมกามมีพื้นที่ตั้งอยู่ระหว่างสองอำเภอคือ เขตอำเภอเมืองเชียงใหม่และอำเภอสарภี คลอบคลุมเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หนองหอย อำเภอเมืองเชียงใหม่ , องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หนองผึ้ง และท่าวังตาล อำเภอสารภี โดยมีขนาดของพื้นที่ประมาณ 3.32 ตารางกิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือติดต่อกับทางหลวงหมายเลข 114 ถนนมหิดล, ทิศใต้ติดต่อกับถนนวงแหวนรอบกลางเมืองเชียงใหม่, ทิศตะวันออกติดต่อกับทางหลวงหมายเลข 106 ถนนเชียงใหม่ - ลำพูน, ทิศตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำปิง

มีข้อสันนิษฐานส่วนใหญ่ที่ได้กล่าวไว้ว่า เวียงกุมกามถูกสถาปนาขึ้นมาก่อนที่จะมีการสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นเวลา 10 ปี คือ เวียงกุมกามสมัยแรกสถาปนาโดยพญามังรายในปี พ.ศ 1829 ซึ่งในเอกสารทางโบราณคดีหลายเล่มได้กล่าวไว้ว่าเวียงกุมกามถูกสร้างขึ้นมาก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ ยกเว้นเพียงแต่เอกสารในชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวไว้ว่า เวียงกุมกามถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1846 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 1839 นับช่วงเวลาได้ 7 ปี หลังจากสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว

2.2.2 การสร้างที่อยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่

เนื่องจากลักษณะบริเวณโดยรอบของเวียงกุมกามเป็นพื้นที่ราบลุ่มต่ำน้ำท่วมถึงและเป็นดินตะกอนทับถม เนื้อดินเป็นดินร่วนถึงดินเหนียวปนทราย พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำที่

⁴ ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, สถาปัตยกรรมในพื้นที่ประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม : กรณีศึกษา วัดกาน โถม, 2545 : 38

⁵ กรมศิลปากร, เวียงกุมกาม รายงานการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน , 2534 :15.

สำคัญ คือแม่น้ำปิงไหลผ่าน จึงมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยโบราณ และเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกใช้ทำการเกษตรกรรม สวนลำไย และที่อยู่อาศัย ขอบเขตด้านพื้นที่ของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเวียงกุมกามมีเนื้อที่ 3.32 ตารางกิโลเมตร

ซึ่งพบว่าได้มีการใช้พื้นที่ในรูปแบบของที่อยู่อาศัยถึง 1.57 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 47.29 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีความหนาแน่นของชุมชนมากในตอนบนของเวียงกุมกาม ซึ่งเป็นเขตตำบลหนองหอย อำเภอเมืองเชียงใหม่ ตลอดแนวถนนมหิตล ต่อเนื่องไปยังด้านตะวันออกของเวียงกุมกาม ในเขตพื้นที่ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี ตามแนวทางหลวงหมายเลข 106 ถนนเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเขตธุรกิจและที่อยู่อาศัยจำนวนมากและหนาแน่น ประกอบด้วย บ้านจัดสรร ร้านค้าขนาดเล็ก คี๊กแถว หอพัก บ้านเช่า อีกทั้งการขยายอาณาเขตย่านธุรกิจมาตามถนนเกาะกลางผ่านตอนกลางไปยังด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม ก่อให้เกิดการบุกรุกพื้นที่โบราณสถาน ทำให้ทัศนียภาพของโบราณสถานแลดูไม่สวยงาม และคุณค่าของโบราณสถานลดลง ตัวอย่างบริเวณ วัดกุมกาม ที่ป่าราม วัดคู่อ้อม และวัดน้อยใกล้กับวัดช้างค้ำ ซึ่งอยู่ใกล้กับที่พักอาศัยและถนนส่วนสาธารณะ ทำให้พื้นที่โบราณสถานถูกจำกัดให้มีพื้นที่ขุดแต่งเฉพาะส่วนที่เป็นสิ่งก่อสร้าง แล้วยังมีปัญหากรณีของการสร้างบ้านและที่อยู่อาศัยทับโบราณสถาน ตัวอย่างเช่น วัดคู่อ้อมโพธิ์ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะพบเพียงป้ายบอกตำแหน่งเนื่องจากยังไม่ได้ทำการขุดค้น เป็นต้น

การใช้ที่ดินในรูปแบบการทำเกษตรกรรม 1.38 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 41.57 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนใหญ่อยู่ในเขตตำบลท่าวังตาลและตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี ซึ่งเป็นการทำสวนลำไยและนาข้าว เนื่องด้วยที่ตั้งอยู่ใกล้กับตัวเมืองเชียงใหม่จึงได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง พื้นที่เกษตรกรรมบางส่วนถูกขายให้กับนายทุนเพื่อทำการสร้างบ้านจัดสรร จึงเป็นที่พักอาศัยของคนนอกพื้นที่เข้ามาอยู่อาศัย

พื้นที่ของโบราณสถานรวมทั้งหมด 0.11 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 3.31 ของพื้นที่ทั้งหมดส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่บริเวณตอนบน และด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเวียงกุมกาม โบราณสถานส่วนใหญ่ถูกปล่อยให้รกร้างและมีน้ำขัง ขาดการดูแลจากองค์กรที่มีส่วนรับผิดชอบ

การใช้ที่ดินในรูปแบบการทำธุรกิจ ร้านค้า รวมทั้งหมด 0.096 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 2.9 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งมีการกระจายอยู่ตามแนวถนนสายหลัก เช่น ถนนมหิตล ทางหลวงหมายเลข 6 ถนนเชียงใหม่-ลำพูน และ ถนนวงแหวนรอบกลาง อีกทั้งยังกระจายตัวตามแนวเส้นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน เช่น ถนนเกาะกลาง เป็นต้น

พื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์และถูกปล่อยรกร้างว่างเปล่า ทั้งหมดรวม 0.09 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 2.71 ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวอย่างที่ถูกปล่อยรกร้างเช่น บริเวณริมถนนมหิตล มีอาคาร

ขนาดใหญ่ที่ถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า และแผ่นดินใหม่อันเกิดจากการงอกของดินตะกอนที่ถูกพัฒมากับแม่น้ำปิงเป็นพื้นที่ที่ไม่มีผู้ถือกรรมสิทธิ์ บริเวณด้านข้างกลุ่มอาคารที่พักอาศัยของเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำสำนักงานตำรวจภูธรภาค 5 ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์เป็นบริเวณกว้าง อีกแห่งหนึ่งก็คือพื้นที่โรงงานอุตสาหกรรมที่ถูกปล่อยให้ร้างบริเวณริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน และสุดท้ายคือพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ปล่อยให้รกร้าง ตั้งอยู่บริเวณริมถนนเกาะกลาง

การใช้ที่ดินในรูปแบบหน่วยงานของภาครัฐที่ตั้งอยู่ภายในขอบเขตพื้นที่ที่ศึกษา ทั้งหมดรวม 0.04 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 1.20 ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น ที่ตั้งสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าวังตาล, สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหอย ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว, กลุ่มอาคารที่พักอาศัยของเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำสำนักงานตำรวจภูธรภาค 5

การใช้ที่ดินในรูปแบบของการทำแหล่งกักเก็บน้ำ พื้นที่ทั้งหมดรวม 0.02 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 0.60 ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น สระน้ำหรือบ่อน้ำที่ขุดเพื่อให้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำ และเลี้ยงปลา ซึ่งกระจายอยู่ตามพื้นที่ทำการเกษตรกรรม

การใช้ที่ดินในรูปแบบพื้นที่สาธารณะประโยชน์ รวมพื้นที่ทั้งหมด 0.01 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 0.30 ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น พื้นที่สุสาน ซึ่งตั้งอยู่ ณ บริเวณด้านหลังของวัดศรีบุญเรือง (เป็นจุดที่ขุดค้นพบต่อหม้อสะพานข้ามแม่น้ำปิงสายเดิม สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพญามังรายครองเวียงกุมกาม)

การใช้พื้นที่ในรูปแบบของภาคอุตสาหกรรม รวมพื้นที่ทั้งหมด 0.004 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 0.12 ของพื้นที่ทั้งหมด ตัวอย่างเช่น กลุ่มอุตสาหกรรมโรงแรม, โรงงานผลิตเทียนหอม, โรงงานผลิตขนมจีน เป็นต้น⁶

การตั้งถิ่นฐานหรือการอยู่อาศัยของชุมชนประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม หลังจากถูกพม่ายึดครอง (ในปี พ.ศ. 2101 - 2317) ร่วมสองร้อยกว่าปี และระหว่างสมัยพม่าปกครองสันนิษฐานว่าเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ เวียงกุมกามถูกปล่อยให้ร้าง หลังจากปี พ.ศ. 2317 เป็นต้นมา มีหลักฐานว่าแม่น้ำปิงได้เปลี่ยนเส้นทางและได้กลายมาเป็นแม่น้ำปิงสายปัจจุบัน ณ ช่วงเวลานั้นเวียงกุมกามจึงมีความสำคัญน้อยลง เนื่องเส้นทางคมนาคมทางน้ำได้เปลี่ยนไป จึงทำให้ชุมชนท่าวังตาล ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำมีบทบาทขึ้นมาแทนเวียงกุมกาม และการขยายตัวของชุมชนจะเกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมที่ใช้ในการติดต่อค้าขายกันระหว่างเมือง ประกอบกับแนวแม่น้ำปิงเดิม (ปิงห่าง) ที่ต้นเงิน จึงใช้การ

⁶ พวงเพชร ธนสิน, “ศักยภาพและการพัฒนาเวียงกุมกามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว”, ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (กรกฎาคม 2547) : 45,47.

คมนาคนทางบกแทน โดยศูนย์กลางการตั้งถิ่นฐานจะอยู่บริเวณวัดเจดีย์เหลี่ยมแล้วก็เริ่มขยายตัวไปตามแนวร่องแม่น้ำปิงเดิม ผ่านวัดศรีบุญเรือง และบริเวณวัดกาน โถม (ข้างค้ำ) เรื่อยไปจนบรรจบกับถนนเชียงใหม่-ลำพูน เส้นทางการคมนาคมทางบกนี้ถูกใช้แทนการคมนาคมทางน้ำเดิม คือแนวร่องแม่น้ำปิงเดิม เพื่อใช้เป็นเส้นทางจำเป็นในการติดต่อกันระหว่างเมืองเชียงใหม่-ลำพูน

เมื่อมาถึงยุครัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 เวียงกุมกามเริ่มมีสภาพกลายเป็นชุมชนอีกครั้ง มีการย้ายเข้ามาอยู่ของประชาชน และได้มีการซ่อมแซมวัดกาน โถมให้เป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดข้างค้ำ ในสมัยนั้นได้มีการซ่อมแซมและบูรณะวัดอยู่หลายครั้งเพราะเนื่องจากยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นยุครุ่งเรืองของศาสนาพุทธ วัดหลายแห่งก็ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี แต่ในส่วนของวัดที่เป็นวัดร้างอยู่ก่อนหน้านี้ก็ถูกปล่อยให้ร้างเป็นต้นมา ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนทำนา

และหลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาอาจแบ่งตามช่วงเวลาการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยได้ ดังนี้ ช่วงเวลาก่อนปี พ.ศ. 2500 อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น มีการสร้างที่อยู่อาศัยจะตั้งบริเวณใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ คือแม่น้ำปิงและค่อนข้างไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงกุมกาม ใกล้กับถนนเกาะกลาง อาจเป็นเพราะ เนื่องจากยังคงมีศูนย์กลางทางศาสนานั้นก็คือวัด ตัวอย่างวัดที่ยังคงมีพระสงฆ์จำวัดอยู่ก็คือ วัดเจดีย์เหลี่ยม วัดศรีบุญเรือง และที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำก็เพื่อการใช้บริโภคภายในชุมชน และเพื่อการทำเกษตรกรรม

ช่วงปี พ.ศ. 2501 - 2520 มีการขยายตัวออกมาจากแหล่งที่ตั้งเดิม โดยที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะตั้ง ณ บริเวณใกล้กับวัดกาน โถม (หรือวัดข้างค้ำ) ซึ่งได้ขยายชุมชนออกมาจากชุมชนเดิมบริเวณวัดเจดีย์เหลี่ยมในช่วงต้น พ.ศ. 2501 - 2510 และเริ่มมีการกระจายตัวไปทั่วบริเวณ โดยยึดศูนย์กลางการขยายตัวของชุมชนนั้นก็คือวัด โดยมีการเพิ่มจำนวนของการสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้นในบริเวณที่ใกล้กับวัดเจดีย์เหลี่ยม วัดกาน โถม (ข้างค้ำ) วัดศรีบุญเรือง และวัดเสาหิน ตามถนนศรีบุญเรือง

ช่วงปี พ.ศ. 2521 - 2540 มีการขยายตัวอย่างมาก ในช่วงต้น พ.ศ. 2521 - 2530 มีการขยายตัวไปทั่วพื้นที่เวียงกุมกามเดิม ซึ่งมีศูนย์กลางเป็นวัด คล้ายกับการตั้งถิ่นที่อยู่ในสมัยก่อนหน้านั้น แต่ก็ได้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณริมทางหลวงหมายเลข 114 ถนนมหิดล และทางหลวงหมายเลข 106 ถนน เชียงใหม่ - ลำพูน (สายเก่า) ซึ่งปรากฏอยู่ตลอดแนวด้านทิศเหนือของเวียงกุมกาม อีกทั้งยังมีการขยายในส่วนกลางของเวียงกุมกาม นั่นก็คือทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน ตามแนวถนนเกาะกลาง ถนนศรีบุญเรือง และถนนย่อยอื่นๆ อีก เป็นต้น

การแบ่งส่วนการรับผิดชอบโบราณสถานของส่วนการปกครองท้องถิ่น⁷

ส่วนการปกครองท้องถิ่นที่มีโบราณสถานตั้งอยู่ในพื้นที่ 2 อำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ คือ อำเภอเมือง และอำเภอสарภี มีพื้นที่ 3.32 ตารางกิโลเมตร ที่ซึ่งอยู่ภายใต้เขตการปกครองท้องถิ่น 3 เขต คือ

1. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ 0.98 ตารางกิโลเมตร และมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถาน 4 แห่ง คือ

- 1.) วัดเสาหิน 2.) วัดกู่ขาว 3.) วัดพันเลา 4.) วัดศรีบุญเรือง

2. องค์การบริหารส่วนตำบลหนองผึ้ง อำเภอสарภี จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ 0.44 ตารางกิโลเมตร และมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถาน 5 แห่ง คือ

- 1.) วัดกุ่มกามที่ปารามหมายเลข 1 2.) วัดกุ่มกามที่ปาราม 3.) กู่มะเกลือ 4.) วัดหัวหนอง
5.) กู่ตันโพธิ์

3. องค์การบริหารส่วนตำบลท่าวังตาล อำเภอสарภี จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ 1.90 ตารางกิโลเมตร และมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถาน 17 แห่งคือ

- 1.) วัดกานโถม 2.) วัดเจดีย์เหลี่ยม 3.) วัดปู่เปี้ย 4.) วัดอีค่าง 5.) วัดชาดขาว
6.) วัดพระเจ้าองค์ดำ 7.) วัดพญามังราย 8.) วัดธาตุน้อย 9.) กู่ริคไม้ 10.) กู่ไม้ซัง
11.) กู่อายสี 12.) กู่อายหลาน 13.) วัดกุ่มกาม (ร้าง) 14.) วัดกุ่มกามหมายเลข 1
15.) กู่ป่าค้อม 16.) วัดอุโบสถ 17.) วัดหนานช้าง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

⁷

พวงเพชร ชนสิน , “ศักยภาพและการพัฒนาเวียงกุ่มกามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว”, ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (กรกฎาคม 2547) : 40.

ตารางที่ 2.1 แสดงการแบ่งส่วนความรับผิดชอบต่อโบราณสถานขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ลำดับ ที่	ชื่อวัดและโบราณสถาน	สร้างในพุทธศตวรรษที่	สถานภาพ		ที่ตั้ง	
			ร้าง	มีพระสงฆ์	ตำบล	อำเภอ
1	วัดเสนาหิน			■	หนองหอย	เมืองเชียงใหม่
2	วัดกู่ขาว	ปลาย 21-22	■		หนองหอย	เมืองเชียงใหม่
3	วัดพันเลา	21-22	■		หนองหอย	เมืองเชียงใหม่
4	วัดศรีบุญเรือง	24		■	หนองหอย	เมืองเชียงใหม่
5	วัดกุ่มกามที่ปาราม วิหารหมายเลข 1 เจดีย์ วิหารหมายเลข 2	21-22	■		หนองผึ้ง	สารภี
		ปลาย 20-21				
6	วัดกุ่มกามที่ปารามหมายเลข 1	20-23	■		หนองผึ้ง	สารภี
7	วัดกุ่มะเกลือ	21	■		หนองผึ้ง	สารภี
8	วัดหัวหนอง	20-21	■		หนองผึ้ง	สารภี
9	วัดกู่คั่นโพธิ์	-	■		หนองผึ้ง	สารภี
10	วัดช้างค้ำ(แกนโถม)	19		■	ท่าวังตาล	สารภี
11	วัดเจดีย์เหลี่ยม	19		■	ท่าวังตาล	สารภี
12	วัดปู่เปี้ย	ปลาย 21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
13	วัดอีค่าง	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
14	วัดธาตุนาว	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
15	วัดพระเจ้าองค์ดำ	ปลาย 20-21	■		ท่าวังตาล	สารภี
16	วัดพญามังราช	ปลาย 20-21	■		ท่าวังตาล	สารภี
17	วัดธาตุน้อย	ปลาย 19-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
18	คูริคไม้	20-21	■		ท่าวังตาล	สารภี
19	คูไม้ซัง	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
20	คู้ายสี่	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
21	คู้ายหลาน	ปลาย 19-20	■		ท่าวังตาล	สารภี
22	วัดกุ่มกาม (ร้าง)	19-20	■		ท่าวังตาล	สารภี
23	วัดกุ่มกาม หมายเลข 1	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
24	คูป่าค้อม	21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
25	วัดอุโบสถ	ต้น 21-22	■		ท่าวังตาล	สารภี
26	วัดหนานช้าง	ปลาย 20-21	■		ท่าวังตาล	สารภี

2.2.3 สถานภาพของโบราณสถานและงานสถาปัตยกรรม

ในส่วนของหลักฐานในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมของ โบราณสถานและวัดต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณเวียงกุ่มกามได้แสดงถึงความเป็นเมืองบริวารหนึ่งของอาณาจักรหริภุญไชย ซึ่งในสมัยหริภุญไชย เวียงกุ่มกามเป็นเพียงชุมชนหนึ่งเท่านั้น ซึ่งได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมจากหริภุญไชยเป็นส่วนใหญ่

โบราณสถานร้างในพื้นที่มี 22 แห่ง

1. วัดกุ่มกาม (ร้าง)

วัดกุ่มกามมีที่ตั้งอยู่ ณ บ้านซำค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน ลักษณะทางภูมิประเทศโดยรอบพบว่ามีลำเหมืองล้อมรอบ คล้ายเป็นเกาะ ถึงแม้ว่าลำเหมืองโดยรอบจะตื้นเขินและมีขนาดเล็กที่มีความกว้างของลำเหมืองเพียงเมตรเศษ

ภาพที่ 2.1 ภาพเจดีย์แปดเหลี่ยม วัดกุ่มกามร้าง

ได้เริ่มขุดค้นและขุดแต่งในปีพ.ศ. 2529 ยังพบเม็ดพระศกจำนวนมากว่า 200 ชิ้น ต่อมาในปีพ.ศ. 2546 - 2547 กรมศิลปากรได้เข้ามาดำเนินการขุดอีกครั้งหนึ่ง พบกลุ่มโบราณสถานอันได้แก่ เจดีย์และวิหาร วางผังตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก โดยตัววิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ มีแท่นบูชารูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า 3 แท่ง วางอยู่รอบตัวเจดีย์เว้นแต่ช่วงระหว่างเจดีย์กับวิหาร ด้านทิศเหนือของวิหารยังพบมณฑป และอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งสันนิษฐาน⁸ว่าจะเป็นอุโบสถ ส่วนของวิหารถูกสร้างซ้อนทับกัน 2 สมัย ภายในวิหารมีเสาจำนวน 4 คู่ ฐานเสาก่อด้วยศิลาแลง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 1 แห่ง

ส่วนองค์เจดีย์ก่อด้วยอิฐขนาดใกล้เคียงกับอิฐที่ใช้ก่อวิหารสมัยแรก มีลักษณะเป็นทรงแปดเหลี่ยม ฐานส่วนล่างเป็นเชิงรูปทรงสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า ส่วนบนขึ้นไปอีกชั้นเป็นฐานเชิงแปดเหลี่ยมรองรับชั้นหน้ากระดานแปดเหลี่ยมย่อเก็จ 1 ตอน 2 ชั้น ส่วนบนขึ้นไปอีกผังทลายไม่ทราบรูปทรงชัดเจน และจากหลักฐานทางโบราณวัตถุ พบชิ้นส่วนปูนปั้น ประเภทบัวคว่ำ-บัวหงาย , ชิ้นส่วนองค์ระฆัง , บัวปากระฆัง และลวดลายประดับกรอบซุ้มจรณะนำ จึงสันนิษฐานว่า เจดีย์วัดกุ่มกามน่าจะมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงมณฑปแปดเหลี่ยมย่อกระฆัง คล้ายกับเจดีย์ทรงมณฑปแปดเหลี่ยม วัดคูไม้ซัง และอนิมิสเจดีย์ วัดเจ็ดยอด อันเป็นรูปแบบเจดีย์ที่สืบเนื่องมาจากรัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน พบลักษณะเจดีย์ทรงนี้มากในเวียงกุ่มกาม หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

⁸ สิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี และธณิกานต์ วรรณมานนท์. “วัดในเวียงกุ่มกาม”, (2548) :

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดกุมกามร้าง

1. เนื่องจาก โบราณสถานตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีที่ดินของชาวบ้านล้อมรอบอยู่ แต่ไม่ห่างจาก ถนนสายรองในหมู่บ้านมากนัก
2. โบราณสถานมีการทำท่อระบายน้ำแต่ไม่มีระบบสูบน้ำจึงเกิดน้ำขังเมื่อมีฝนตกต่อเนื่อง แต่อยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินไม่มาก

2. วัดกุมกามร้างหมายเลข 1

วัดกุมกามร้างหมายเลข 1 ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเลขที่ 142 หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ บริเวณด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นลำเหมืองและหนองน้ำ

ภาพที่ 2.2 ภาพวัดกุมกามร้างหมายเลข 1

จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดกุมกามร้างหมายเลข 1 ในเอกสาร โบราณล้านนาใด ๆ เดิม กรมศิลปากรเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่าโบราณสถานใกล้วัดกุมกามร้าง เนื่องจากตั้งอยู่ติดกับวัดกุมกาม (ร้าง) ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 ที่กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและพิจารณาเห็นว่า หากใช้ชื่อโบราณสถานใกล้วัดกุมกามร้างหมายเลข 1 แทน

จากการขุดแต่งพบว่าวัดกุมกามร้างหมายเลข 1 วางผังตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบด้วยวิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์ และแนวกำแพงแก้วที่ปรากฏเฉพาะด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศตะวันออกเฉียงใต้

รูปแบบของวิหารวัดกุมกามร้างหมายเลข 1 เป็นวิหาร โถง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 1 ด้าน ปัจจุบันคงเหลือเพียงส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ยกเก็จทั้งในส่วนหน้าและหลังวิหาร และยังพบแนวอาสนะสงฆ์ตั้งอยู่ทางขวามือของพระประธาน ภายในวิหารมีเสาจำนวน 4 คู่ พื้นวิหารปูด้วยอิฐฉาบปูนขาว มีบันไดหน้าวิหาร และด้านทิศตะวันตก (เอียงไปทางซ้ายอาคาร) ส่วนโครงสร้างหลังคาวิหารทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ

สำหรับเจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร ปัจจุบันปรากฏให้เห็นเพียงส่วนฐาน ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 2 ชั้นเท่านั้น ซึ่งด้านที่สมบูรณ์ที่สุดมีความสูงเพียง 0.60 เมตร จึงไม่สามารถระบุรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้ นอกจากนี้ยังพบแท่นบูชาบริเวณด้านหน้าและด้านหลังเจดีย์ รวมจำนวน 2 แท่น

โบราณวัตถุซึ่งได้จากการขุดแต่ง ได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด, เม็ดพระศกปูนปั้น, ภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาสันกำแพง (พุทธศตวรรษที่ 19 - 20) และแหล่งเตาเวียงกาหลง (พุทธศตวรรษที่ 19 - 20) รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911 - 2187) และโบราณวัตถุประเภทอื่น ๆ เช่น ตะปูจีน, กระเบื้องดินขอ, ที่บดยา และตะคันดินเผา เป็นต้น

พิจารณาจากศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ สามารถกำหนดอายุสมัยของวัดกุมกามร้างหมายเลข 1 ได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานวัดกุมกามร้างหมายเลข 1

1. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินของเอกชนล้อมรอบอยู่ เข้าถึงได้ยาก
2. ป้ายบอกทางสังเกตได้ยาก
3. โบราณสถานอยู่ต่ำกว่าพื้นดินไม่มาก แต่มีน้ำขังเมื่อมีฝนตกต่อเนื่อง

3. วัดกุมกามที่ปราชญ์

วัดกุมกามที่ปราชญ์ ตั้งอยู่หมู่ 1 บ้านเสาหิน ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษามิปรากฏชื่อวัดกุมกามที่ปราชญ์ ในตำนานเอกสาร โบราณล้านนาฉบับใด ๆ

ภาพที่ 2.3 ภาพวัดกุมกามที่ปราชญ์

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดกุมกามที่ปราชญ์ เมื่อพ.ศ. 2542 - 2543 ตามโครงการขุดแต่ง ออกแบบเพื่อการบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงท่ากาน - เวียงกุมกาม และปรับปรุงศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว จังหวัดเชียงใหม่ จากการขุดแต่งพบโบราณ 2 แห่ง คือ วิหารหมายเลข 1 และวิหารหมายเลข 2

วิหารหมายเลข 1 เป็นวิหาร โถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐาน ลักษณะแบบปัทมท็องไม้ลูกแก้วอกไก่ ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน มีบันไดทางขึ้น 3 แห่ง ได้แก่ บันไดหลักทางด้านหน้าวิหาร ตกแต่งหัวเสาด้วยปูนปั้นรูปมกรคายนา และบันไดขนาดเล็กท้ายวิหารอีก 2 แห่ง โดยได้พบร่องรอยการสร้างซุ้มปราสาทประดิษฐานพระประธาน บนฐานชุกชีแบบเดียวกับวัดธาตุน้อย ส่วนโครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้มุงกระเบื้องดินขอ

สำหรับวิหารหมายเลข 2 พบว่าฐานวิหารอยู่ในระดับต่ำกว่าวิหารหมายเลข 1 ประมาณ 40 เซนติเมตร ลักษณะเป็นวิหาร โถงเช่นกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันพบเฉพาะส่วนฐาน ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นกันตัวอาคารยกเก็จเฉพาะด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลังเป็นฐานชุกชี มีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและหลังวิหารอย่างละ 1 แห่ง ส่วนโครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องขอ ส่วนท้ายวิหารหมายเลข 2 ทางทิศใต้และทิศตะวันตกพบฐานอาคารก่ออิฐสอดิน โดยเชื่อมต่อกับบันไดท้ายวิหารสันนิฐานเป็นของฐานเจดีย์หรือแท่นบูชา จากการขุดแต่งศึกษา พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ แผ่นอิฐที่มีจารึกอักษรฝักขาม ภาษาไทยพบบริเวณวิหารหมายเลข 1 กำหนดอายุรูปแบบตัวอักษรในระหว่างพ.ศ. 2100 - 2158

สำหรับประติมากรรมปูนปั้น พบจำนวนมากบริเวณซุ้มพระประธาน และซุ้มประตูวิหารของวิหารหมายเลข 2 ได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ชิ้นส่วนรูปสัตว์ ประ เภท นกหรือหงส์, ลายก้านขด, ลายกระหนก เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาสันกำแพง (พุทธศตวรรษที่ 19 - 20) แหล่งเตาเวียงกาหลง (พุทธศตวรรษที่ 19 - 22) แหล่งเตาสันทราย (พุทธศตวรรษที่ 21 - 22) แหล่งเตาลำปาง (พุทธศตวรรษที่ 20 - 22) และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงตอนกลาง (พ.ศ. 1911 - 2127) ในการ ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางศิลปะและสถาปัตยกรรม รวมถึงพิจารณาร่วมกับหลักฐานทางโบราณ วัตถุ จึงสันนิฐานว่าวัดกุ่มกามที่ปาราม น่าจะมีระยะเวลาการสร้าง 2 สมัย โดยวิหารหมายเลข 2 ก่อสร้างขึ้นก่อน ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 เนื่องจากมีแผนผังการก่อสร้างที่ซับซ้อนน้อยกว่าวิหารหมายเลข 1 ส่วนวิหารหมายเลข 1 น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานวัดกุ่มกามที่ปาราม

1. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินของเอกชนล้อมรอบอยู่ เข้าถึงได้ง่าย
2. โบราณสถานอยู่ต่ำกว่าพื้นดินพอสมควร มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ จึงทำให้น้ำขังเมื่อมีฝนตกต่อเนื่อง

4. วัดกุฎีป่าด้อม

วัดกุฎีป่าด้อมตั้งอยู่ในท้องที่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในที่ดินของนางวันเพ็ญ ชัยอนุพันธ์ โบราณสถานอยู่นอกเวียงกุมกาม ติดกับคูเมืองกำแพงเม็ญเวียงกุมกามด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 30 เมตร

ภาพที่ 2.4 ภาพวัดกุฎีป่าด้อม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของ โบราณสถาน ประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร แทนบูชา 2 แทน โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก วางตัวตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก ส่วนของวิหาร ที่พบมีขนาดใหญ่ ก่อนข้างสมบูรณ มีบันไดขึ้นทางทิศตะวันออก และมีบันไดไม่มีราวขนาดเล็ก ทางด้านทิศเหนือ 2 แห่ง มีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ด้านท้ายวิหาร ฐานของวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 10.40 x 24.80 เมตร ด้านหน้าเป็นชั้นลด 2 ครั้ง ด้านหลังลด 2 ครั้ง ราวบันไดหน้าเป็นรูปตัวหางวางตัวตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก มีแท่นฐานปัทม์ด้านหลัง วิหารติดกับฐานวิหาร 1 แทน ผังด้านท้ายและด้านข้างในชั้นลดท้ายวิหารก่ออิฐและฉาบปูนขาว พื้นวิหารปูด้วยอิฐธรรมดา เรียงแบบด้านสั้นสลับด้านยาว ฉาบพื้นด้วยปูนขาวพอร่องรอยเสาวิหาร 1 คู่ ฐานรองเสาเป็นศิลาแลงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 35 เซนติเมตร เจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 6.60 x 6.60 เมตร เหลือหลักฐานเฉพาะส่วนฐานเชิงและฐานบัวบางส่วน ลักษณะเจดีย์มียกเก็จ 2 ครั้งตั้งอยู่บนฐานเชิง สำหรับแทนบูชา 2 แทนที่พบอยู่ด้านทิศเหนือ 1 แทน เป็นบานเชิงรูปกากบาทขนาด 12 x 18 x 41 เซนติเมตรและแทนบูชาด้านทิศตะวันตกขององค์ เจดีย์ ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 179 x 181 x 45 เซนติเมตร ลักษณะเป็นฐานปัทม์มีลูกแก้ว ออกไก่อ 2 เส้น ยกเก็จด้านทิศตะวันออกและตะวันตก 1 ครั้ง

จากหลักฐานพบว่าวัดกุฎีป่าด้อมเป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ ประกอบด้วยวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก หลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น มีบันไดด้านหน้า 1 แห่ง และด้านทิศเหนือ 2

แห่ง ซึ่งพบโดยทั่วไปในสมัยล้านนาช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 21 - 22 ส่วนองค์เจดีย์ปรากฏหลักฐานเฉพาะส่วนฐานเขียงและฐานหน้ากระดานยกเก็จเท่านั้น ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดคูป่าด้อม

1. โบราณสถานอยู่ต่ำกว่าพื้นดินมาก มีระบบท่อระบายน้ำ มีเครื่องสูบน้ำ แต่ไม่เพียงพอต่อปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาต่อเนื่อง จึงทำให้มีน้ำขัง
2. มีห้องน้ำสาธารณะ แต่ไม่ได้รับการดูแลรักษา ทำให้ใช้การไม่ได้

5. วัดโบสถ์

โบราณสถาน (ร้าง) วัดโบสถ์ ตั้งอยู่ในหมู่ 1 บ้านป่าเปอะ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เนื้อที่ 85 ตารางเมตร พื้นที่บางส่วนอยู่ในที่ดินของประชาชนตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกนอกเวียงกุมกาม ห่างจากแนวคูเมือง - กำแพงเมือง ประมาณ 200 เมตร สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300 เมตร

ภาพที่ 2.5 ภาพวัดโบสถ์

จากการขุดแต่งพบ เจดีย์ วิหารและแท่นบูชาโบราณสถานวางตัวในแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก และหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 20 องศา เจดีย์ตั้งอยู่ท้ายวิหาร และมีแท่นบูชาอยู่ด้านทิศใต้ และทิศตะวันตกของเจดีย์ วิหารมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาด 10.70 x 23.50 เมตร เหลือเพียงฐานหน้ากระดานบัวคว่ำและท้องไม้บางส่วนเท่านั้น สันนิฐานว่าผนังวิหารตั้งแต่ห้องโถงใหญ่ออกมาถึงหน้าวิหารน่าจะสร้างจากไม้ เครื่องหลังคาและเสาสร้างด้วยไม้ พบร่องรอยการก่อสร้าง 2 สมัย คือสมัยที่ 1 ฐานวิหารอยู่ลึกลงไปจากระดับพื้นดินปัจจุบัน สมัยที่ 2 มีการถมดินขึ้นมาสูงเหนือท้องไม้ฐานวิหาร หรือระดับชั้นหน้ากระดานเกือบถึงระดับพื้นวิหารแต่ยังคงใช้พื้นวิหารเดิมต่อไป และขนาดความกว้างยาวเท่าเดิมเท่ากับสมัยที่ 1 เพียงแต่ถมทับฐานวิหารเดิมบางส่วน และสันนิฐานต่อไปอีกว่า น่าจะมีเสาวินิจฉัยทั้งหมด 6 คู่ พื้นภายในวิหารสูงจาก

ระดับพื้นที่ใช้งานรอบวิหารประมาณ 40 เซนติเมตร พื้นวิหารเรียงอิฐแบบด้านสั้นสลับยาวฉาบด้วยปูนขาว ภายในฐานวิหารอัดถมด้วยดิน บันดาทางขึ้นอยู่หน้าวิหาร

ส่วนฐานประดิษฐานพระพุทธรูป (ชุกชี) ตั้งอยู่ส่วนท้ายของวิหาร สภาพพังทลายลงมาหมดแล้ว สันนิฐานว่ามีการถมอัดดินบริเวณฐานชั้นลดท้ายวิหารเพื่อสร้างเป็นฐานชุกชี มีขนาดเกือบเต็มความกว้างของวิหารเช่นเดียวกับวิหารในสมัยล้านนาโดยทั่วไป และน่าจะมีการยกเก็จด้านหน้า 1 ครั้ง ลักษณะเป็นฐานปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย)

เจดีย์อยู่ห่างท้ายวิหารประมาณ 1.60 เมตร มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 7.60 x 7.60 เมตร เหลือหลักฐานเพียงแค่ฐานเชิงเท่านั้น ลักษณะเป็นฐานเชิงเรียบสูงจากพื้นประมาณ 1.60 เมตร และร่องรอยขององค์เจดีย์เหนือฐานเชิงมีลักษณะผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเก็จด้านละ 2 ครั้งเหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นมาลัยเถาหรือบัวถลา องค์ระฆังกลม บัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอดซึ่งเป็นลักษณะองค์เจดีย์ในสมัยล้านนาทั่วไป อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 แทนบุชา พบแทนบุชา 2 แทน อยู่ทางด้านทิศใต้ และทิศตะวันตกขององค์เจดีย์ ก่อด้วยอิฐสอดินและฉาบปูนขาว เรียงอิฐแบบด้านสั้นสลับยาว เป็นลักษณะที่นิยมสร้างโดยทั่วไป ในช่วงยุคพุทธศตวรรษที่ 20 -22 เมื่อพิจารณาจากลักษณะเจดีย์ซึ่งคล้ายโบราณสถานวัดกู่ป่าด้อม

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดโบสถ์

1. โบราณสถานอยู่ในสภาพที่ไม่ค่อยสมบูรณ์
2. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินเอกชน เข้าถึงได้ง่าย แต่ป้ายบอกทางสังเกตได้ยาก

6. วัดกู่อ้ายหลาน

โบราณสถานวัดกู่อ้ายหลาน ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ทางทิศเหนือของเวียงกุมกามห่างจากแนวลำน้ำปิงสายเดิม (ปิงห่าง) ไปทางทิศใต้ประมาณ 100 เมตร สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300 เมตร วัดกู่อ้ายหลานเป็นชื่อเรียกตามเจ้าของที่ดิน คือ นายหลาน ประวัตติความเป็นมาของวัดนี้ไม่ปรากฏในเอกสารตำนานทางประวัติศาสตร์

ภาพที่ 2.6 ภาพวัดคู่อ้ายหลาน

โบราณสถานที่ยังพบ ประกอบด้วย วิหาร เจดีย์ แทนบูชา กำแพงแก้ว และซุ้มประตู (ซุ้มโขง) ลักษณะการวางตัวของโบราณสถานวางตามแนวทิศตะวันออก - ทิศตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 20 องศา เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร ฐานเจดีย์มีแทนบูชาล้อมอยู่ 3 แทน ยกเว้นทางด้านทิศใต้ และโบราณสถานถูกล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว โดยกำแพงแก้วด้านหน้าวิหารมีซุ้มประตูทางเข้า 1 แห่ง สภาพกำแพงแก้วปัจจุบันเหลือหลักฐาน 3 ด้าน ด้านทิศเหนือไม่พบร่องรอยกำแพงแก้วสันนิษฐานว่าอาจถูกทำลายขณะมีการไถปรับพื้นที่เพื่อปลูกกล้วย

โบราณสถานส่วนที่เป็นวิหารฝั่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 10.00 x 23.80 เมตร พื้นวิหารสูง 1.46 เมตร วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 20 องศา ฐานราก จากการขุดตรวจรากฐานมีการเตรียมพื้นที่ก่อสร้างโดยการปรับพื้นที่ให้เรียบและอัดแน่นก่อนการก่อสร้าง แนวฐาน ฐานวิหารแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 คือ ฐานท้ายวิหารมีขนาดประมาณ 8.90 x 3.60 เมตร เป็นส่วนของฐานซุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนที่ 2 คือ ห้องโถงใหญ่ของวิหารมีขนาดใหญ่ที่สุด มีขนาดประมาณ 10.00 x 11.60 เมตร ฐานวิหารส่วนที่ 3 คือ ชั้นลดด้านหน้า (ชั้นลดที่ 1) ถัดจากห้องโถงใหญ่ มีขนาดกว้างประมาณ 8.90 เมตร ลึกประมาณ 3.85 เมตร ด้านหน้าของฐานวิหารส่วนที่ 3 มีแนวคานก่ออิฐเพื่อรองรับซุ้มประตูเข้าสู่วิหารส่วนที่ 4 คือ ชั้นลดด้านหน้าสุดของวิหาร (ชั้นลดที่ 2) มีขนาด 7.30 x 3.50 เมตร ฐานวิหารส่วนที่ 4 นี้เป็นระเบียงด้านวิหารส่วนที่ 5 คือ บันไดทางขึ้นสู่วิหารมีขนาด 2.40 x 1.45 เมตร ปลายราวบันไดทำเป็นเสามีบัวหัวเสา

วิหารด้านหน้าหลังคาซ้อนกัน 3 ด้านท้ายวิหารซ้อนกัน 2 ชั้น หลังคาเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผาชนิดไม่เคลือบ ผนังวิหารสันนิษฐานว่าสร้างด้วยไม้ ยกเว้นผนังชั้นลดท้ายวิหารทั้ง 3 ด้านก่ออิฐฉาบปูนขาว เนื่องจากการขุดแต่งพบแนวอิฐลึ้มบริเวณท้ายวิหารทั้ง 3 ด้าน พื้นวิหารไม่ได้ใช้อิฐปู แต่จะใช้วิธีฉาบพื้นด้วยปูนขาว (ลาดขาว) และพบร่องรอยของฐานรองเสาวิหารศิลาแลง และพบว่าเสา 6 คู่ พื้นวิหารภายในโถงสูงจากระดับพื้นประมาณ 1.46 เมตร และพื้นวิหารชั้นลดที่ 2 หรือชั้นระเบียงมีความสูงน้อยกว่าพื้นห้องโถงเล็ก คือ มีความสูงประมาณ 1.31 เมตร บันไดวิหารมี 1 แห่ง อยู่ด้านทิศตะวันออกของวิหาร และมีทางเดินเชื่อมต่อไปยังซุ้มประตูทางเข้าโบราณสถาน

บันไดมีความกว้างประมาณ 2.40 เมตร ยาวประมาณ 1.45 เมตร สภาพปัจจุบันพังทลายลงมาก ซึ่งสามารถทราบถึงลักษณะการก่อสร้างและจำนวนชั้นบันไดที่แน่นอน แต่สันนิษฐานว่ามีจำนวน 5 ชั้น และมีราวทั้ง 2 ข้าง น่าจะมีบัวที่หัวเสาปลายราวบันได

ฐานประดิษฐานพระพุทธรูป (ชุกชี) ตั้งอยู่บริเวณท้ายสุดของวิหารหรือชั้นลดท้าววิหาร ตัวฐานพังทลายหมดสภาพ แต่สันนิษฐานว่าฐานชุกชียกเก็จด้านหน้า 1 ครั้ง มีลักษณะเป็นปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) ถัดจากลวดบัวขึ้นไปเป็นท้องไม้ เหลือหลักฐานมีความสูงประมาณ 18 เซนติเมตร แต่สามารถสันนิษฐานได้ว่าท้องไม้น่าจะมีลูกแก้วคาดอกไก่อคาด 2 เส้น ถัดขึ้นไปเป็นลวดบัว บัวหงาย ลวดบัว หน้ากระดานและพื้นฐานชุกชี เจดีย์ ตั้งอยู่ห่างจากวิหารไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2.50 เมตร มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 6.65 x 6.65 เมตร องค์กรเจดีย์พังทลายหมดสภาพเหลือหลักฐานเพียงฐานเชิงชั้นที่ 1 เท่านั้น สันนิษฐานว่าก่อนก่อสร้างมีการปรับพื้นที่ให้เรียบแล้วอัดถมด้วยดินลูกรัง จากนั้นจึงก่อรากฐานเจดีย์ขึ้นมาสูงประมาณ 76 เซนติเมตร แล้วจึงก่อฐานเชิงชั้นที่ 1 ที่มีความสูงอยู่ที่ 1.45 เมตร สันนิษฐานต่อจากฐานเชิงชั้นน่าจะเป็นฐานกระดานยกเก็จ 2 ครั้ง ซ้อนกัน 3 ชั้นเรือนธาตุสี่เหลี่ยมยกเก็จ 2 ครั้ง องค์กรระฆัง ซึ่งเป็นลักษณะรูปแบบเจดีย์ที่พบโดยทั่วไปในล้านนา

แท่นบูชาที่พบมี 3 ทิศประจำองค์กรเจดีย์ ยกเว้นทิศใต้ แท่นบูชาด้านทิศตะวันออก ตั้งอยู่ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ 30 เซนติเมตร ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 95 x 135 เซนติเมตร ลักษณะเป็นฐานปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) มีลูกแก้วไก่อคาด 2 เส้น แท่นบูชาด้านทิศตะวันตก ตั้งอยู่ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ 103 เซนติเมตร ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 75 x 100 เซนติเมตร เหลือหลักฐานเพียงแนวอิฐ สันนิษฐานว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับแท่นบูชาทิศตะวันออก แท่นบูชาด้านทิศเหนือ ตั้งอยู่ห่างจากฐานเจดีย์ประมาณ 100 เซนติเมตร ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 100 x 140 เซนติเมตร เหลือหลักฐานเพียงแนวอิฐ สันนิษฐานว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับแท่นบูชาทิศตะวันออก ชุ่มประตู่ (ชุ่มโขง) ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกหรือด้านหน้าวิหาร โดยมีทางปูด้วยอิฐเชื่อมต่อกับบันไดวิหาร ฐานชุ่มประตู่ห่างจากบันไดประมาณ 2.70 เมตร ชุ่มประตู่อยู่หลายลูก ทำลายเหลือหลักฐานเพียงชุ่มชั้นล่าง ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 3.00 x 3.35 เมตร โดยมีช่องทางเดินอยู่ระหว่างชุ่มกว้างประมาณ 1.40 เมตร ฐานยกเก็จด้านข้างด้านละ 1 ครั้ง เป็นที่นิยมสร้างกันมากในสมัยล้านนาจนถึงปัจจุบัน โบราณสถานในเวียงกุมกามที่มีการสร้างชุ่มประตู่ได้แก่ วัดหัวหนอง วัดพญามังราย วัดคูไม้ซัง และวัดคูริคไม้ เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นชุ่มทรงปราสาทยกเก็จ 1 ครั้ง ด้านข้างชุ่มมีแนวกำแพงเชื่อมต่อออกไปทั้งสองข้าง

กำแพงแก้วแนวหลักฐานแนวกำแพงแก้วเพียง 3 ด้านเท่านั้น คือ ด้านทิศตะวันออกยาว 18.35 เมตร ด้านทิศใต้ยาว 43.90 เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว 25.30 เมตร ความกว้างประมาณ 70 - 100 เซนติเมตร ความสูงของกำแพงแก้วที่เหลืออยู่สูง 50 เซนติเมตร ส่วนด้านทิศเหนือไม่พบ

ร่องรอยแนวกำแพงแก้วเนื่องจากถูกไถ่เกรด จากการศึกษาตามหลักฐานข้างต้นคาดว่ามียุขช่วง พุทธศตวรรษที่ 20 - 22

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานวัดคู่อ้ายหลาน

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินเอกชน เข้าถึงได้ง่าย แต่ในช่วงฤดูฝนมีหญ้าขึ้นรกทึบมาก

7. วัดกุ่มะเกลือ

โบราณสถานวัดกุ่มะเกลือตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านเสาหิน ต.หนองผึ้ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่ อยู่ในเวียงกุมกามด้านทิศตะวันออก ห่างจากคูเมือง - กำแพงเมืองเวียงกุมกามไปประมาณ 50 เมตร สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 300 เมตร เนื่องจากว่ามีดินมะเกลือขนาดใหญ่บนเนิน โบราณสถานและไม่ปรากฏชื่อในเอกสารตำนานใดๆ

ภาพที่ 2.7 ภาพวัดกุ่มะเกลือ

จากการขุดแต่งพบ เจดีย์และวิหาร โดยมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้ วิหารส่วนของฐานรากพบว่าการปรับพื้นที่แล้วอัดดินให้แน่น ถัดขึ้นมาเป็นชั้นอิฐหักปนดินแน่น หนาประมาณ 30 เซนติเมตร แล้วจึงก่อฐานวิหาร ผังวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 8.10 21.50 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฐานวิหารด้านหน้าเป็นชั้นลดสองครั้ง ด้านหลังลดหนึ่งครั้ง จากลักษณะฐานลดนี้ทำให้ทราบว่าหลังคาวิหารหลังนี้มีด้านหน้าซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ส่วนด้านหลังซ้อนกัน 2 ครั้ง ด้านท้ายของวิหารเป็นบานชุกชี มีบันไดขนาดเล็กข้างฐานชุกชีด้านทิศเหนือ 1 แห่ง พื้นวิหารฉาบปูนขาว เรียงอิฐแบบสั้นสลับยาว พบร่องรอยวิหารจำนวน 6 คู่ ฐานรองเสาก่อด้วยอิฐธรรมดาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 60 x 60 x 5 เซนติเมตร ชั้นที่ 2 ก่อด้วยอิฐสามเหลี่ยมโค้งเป็นรูปวงกลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 60 เซนติเมตร หนาประมาณ 5 เซนติเมตร ชั้นที่ 3 เป็นแผ่นอิฐ 8 เหลี่ยม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 40 เซนติเมตร หนา 5 เซนติเมตร บันไดทางขึ้นมี 2 แห่งคือบันไดด้านหน้าวิหารขนาดกว้าง 2.4 เมตร รวบบันไดขนาดกว้างประมาณ 30 เซนติเมตร มีชั้นบันได 4 ชั้น แต่ละชั้น

สูงประมาณ 15 เซนติเมตร กว้าง 25 เซนติเมตร มีบันไดครึ่งวงกลมอีก 1 ชั้น และมีบันไดเล็กทำยวiharมีชั้นบันได 2 ชั้นไม่มีราวบันได

ฐานซุกชีพบร่องรอยการก่อสร้าง 2 สมัย ในสมัยแรกเป็นฐานปัทม์ยกเก็จด้านหน้า 1 ครั้ง สูงประมาณ 1.2 เมตร ประกอบด้วยฐานหน้ากระดาน 2 ชั้น บัวคว่ำและท้องไม้ ถัดจากท้องไม้ขึ้นไปสันนิฐานว่าเป็นลวดบัว บัวหงาย ลวดบัวและหน้ากระดานแต่ปัจจุบันได้พังทลายลง ฐานซุกชีสมัยที่ 2 ได้เสริมฐานด้านซ้ายให้เสมอเก็จที่ยกขึ้นครั้งแรกและเสริมจนถึงขอบวิหารด้านทิศใต้

ส่วนของเจดีย์ จากการขุดตรวจพบว่าการสร้างรากฐานด้วยการปรับพื้นที่ให้เสมอและอัดดิน จากนั้นอัดดินปูนอิฐหักหนาประมาณ 30 เซนติเมตรแล้วจึงก่อฐานเจดีย์ องค์เจดีย์มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 7 7 เมตร ฐานเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานวิหาร (ฐานไพที) ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานยกเก็จ 2 ครั้งและฐานปัทม์ที่อยู่เหนือขึ้นไปพังทลายลง จากลักษณะองค์เจดีย์ที่เหลือ ฐานเจดีย์ สูงประมาณ 85 เซนติเมตร ลวดบัว สูงประมาณ 5 เซนติเมตร หน้ากระดานชั้นที่ 1 สูงประมาณ 50 เซนติเมตรบัวคว่ำ สูงประมาณ 15 เซนติเมตร หน้ากระดานที่ 2 สูงประมาณ 30 เซนติเมตร ลวดบัว สูงประมาณ 4 เซนติเมตร ท้องไม้สูงประมาณ 85 เซนติเมตรมีลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น ลูกแก้วแต่ละเส้นสูงประมาณ 20 เซนติเมตร ห่างกันประมาณ 15 เซนติเมตร ส่วนเหนือท้องไม้ขึ้นไปพังทลายลงหมด สันนิฐานว่าเจดีย์วัดกุ่มะเกลือเป็นเจดีย์แบบล้านนาคือ องค์เจดีย์อยู่บนฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จ 2 ครั้งเหนือขึ้นไปเป็นมาลัยเถาหรือทอบัวฉลากกลม บัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด

กำแพงแก้ว พบเฉพาะด้านทิศตะวันตกของเจดีย์ ขนาดกว้าง 50 เซนติเมตร เหลือหลักฐานยาวประมาณ 6 เมตร สูงประมาณ 80 เซนติเมตร ก่ออิฐสอดดินไม่พบร่องรอยปูนฉาบ เรียงอิฐแบบสั้นสลับยาว กำหนดอายุโบราณสถานกุ่มะเกลือประกอบด้วยวิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เจดีย์และวิหารตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ทำยวiharเป็นฐานซุกชี ลักษณะการวางรูปแบบการก่อสร้างเช่นนี้มีตัวอย่างคือ วัดปู่เปี้ย วัดอীগังและคู่มือไม้ซ่ง ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในยุคที่ล้านนามีความรุ่งเรืองทางด้านศาสนา และลักษณะฐานเจดีย์ที่พบเป็นฐานหน้ากระดานยกเก็จ 2 ครั้ง เรือนธาตุสี่เหลี่ยมยกเก็จ 2 ครั้งเหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นส่วนยอดที่ประกอบด้วยมาลัยเถาหรือบัวฉลากองศ์ระฆัง บัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด ซึ่งเป็นรูปแบบของเจดีย์ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ดังนั้นโบราณสถานกุ่มะเกลือจึงน่าจะมีการก่อสร้างในช่วงสมัยล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดกุ่มะเกลือ

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินเอกชน เข้าถึงได้ยาก แต่ในช่วงฤดูฝนมีหญ้าขึ้นรกทึบมาก
3. ป้ายบอกทางสังเกตได้ยาก

8. วัดกุรีดไม้

โบราณสถานวัดกุรีดไม้ ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในที่ดินวัดร้าง เนื้อที่ 1 ไร่ 18 ตารางวา โบราณสถานตั้งอยู่ในเวียงกุมกามด้านทิศใต้ ห่างจากแนวคูเมือง-กำแพงเมืองประมาณ 150 เมตร สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300 เมตร ชื่อที่ชาวบ้านเรียกมีที่มาจาก มีดินเพกาหรือภาษาดินเหนียวเรียกว่า ดินริดไม้ ขึ้นอยู่บริเวณโบราณสถานเป็นจำนวนมาก สำหรับประวัติของโบราณสถานแห่งนี้ไม่ปรากฏในเอกสารใดๆ ทางประวัติศาสตร์

ภาพที่ 2.8 ภาพวัดกุรีดไม้

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ประกอบด้วย วิหาร เจดีย์ ศาลผีเสื้อ ชุ่มประตู่(ชุ่มโจง) และกำแพงแก้ว โบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ 30 องศา วิหารอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่ม โบราณสถานมีเจดีย์อยู่ด้านหน้า ด้านทิศใต้ของเจดีย์มีฐานอาคารทรงแปดเหลี่ยมขนาดเล็กอยู่ 1 ฐาน เป็นอาคารประเภทศาลเจ้าที่ (ศาลผีเสื้อ) มีชุ่มประตู่ทางเข้าด้านทิศใต้ โบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบ แต่สภาพปัจจุบันเหลือหลักฐานเฉพาะด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เท่านั้น

วิหารตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวัดซึ่งมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ฐานวิหารมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 12.40 x 27 x 1.65 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 30 องศา ฐานรากวิหารมีการปรับพื้นที่ให้เรียบแล้วอัดดินให้แน่น ก่อนการก่อสร้างวิหาร แนวฐาน ส่วนฐานก่อลดชั้นทั้งด้านหน้าและด้านท้ายวิหาร ด้านหน้าวิหารเป็นชั้นลด 2 ครั้ง ท้ายวิหารเป็นชั้นลด 1 ครั้ง ตรงกลางเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ 12.40 x 12 เมตร

ฐานชุกชีตั้งอยู่ท้ายวิหารมีขนาดประมาณ 10.80 x 4.60 เมตร ฐานวิหารด้านหน้าเป็นชั้นลด 2 ครั้ง ชั้นที่ 1 มีขนาด 10.60 x 4.50 เมตร มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหารกว้าง 2.10 x 2 เมตร ชั้นลดที่ 2 (ด้านหน้าสุดของวิหาร)มีขนาด 8.65 x 3.85 เมตร จากลักษณะฐานวิหารสันนิษฐานว่าหลังคา ด้านหน้าซ้อนกัน 3 ชั้น ด้านท้ายซ้อนกัน 2 ครั้ง มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ท้ายวิหารผนังก่ออิฐ ผนัง

ตั้งแต่ห้องโถงออกมาสันนิฐานว่าเป็นไม้ฐานวิหารมีลักษณะเป็นฐานหน้ากระดานบัวคว่ำ ผนังด้านท้ายก่อด้วยอิฐ ได้แก่ บริเวณด้านข้างฐานชุกชี 2 ข้าง และผนังด้านหลังวิหาร เนื่องจากพบแนวผนังอิฐล้อมในบริเวณอื่นๆ สันนิฐานว่าสร้างด้วยไม้ ผนังวิหารปูด้วยอิฐแบบด้านสันตลับด้านยาวฉาบพื้นด้วยปูนขาว พบร่องรอยฐานศิลาแลงรองเสาวิหารจำนวน 6 คู่ และมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 45 เซนติเมตร บริเวณผนังท้ายวิหารพบฐานศิลาแลงรองเสารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 35 x 35 เซนติเมตร จำนวน 2 คู่ ผนังวิหารสูงจากระดับพื้นใช้งานประมาณ 1.40 เมตร

บันไดวิหารมี 2 แห่งได้แก่บันไดหลักด้านหน้าวิหาร มีขนาด 2.10 x 2 เมตร ไม้ทราบบางส่วนขึ้นบันได เนื่องจากมีรั้วที่ดินข้างเคียงสร้างทับบางส่วน และบันไดด้านทิศเหนือ 1 แห่งอยู่บริเวณชั้นลดที่ 1 เป็นบันไดขนาดเล็กจำนวน 5 ขั้น ฐานประดิษฐานพระพุทธรูป (ฐานชุกชี) อยู่ท้ายวิหาร พบเพียงฐานหน้ากระดานบัวคว่ำ ท้องไม้มีลูกแก้วอกไก่คั่นจากหลักฐานที่เหลือสันนิฐานว่าฐานชุกชียกเก็จด้านหน้า 1 ครั้ง ส่วนด้านอื่นสร้างติดกับผนังวิหาร รายละเอียด คือ หน้ากระดานชั้นที่ 1 สูงประมาณ 15 เซนติเมตร ลวดบัวสูงประมาณ 3 เซนติเมตร หน้ากระดานชั้นที่ 2 สูงประมาณ 10 เซนติเมตร บัวคว่ำสูงประมาณ 6 เซนติเมตร หน้ากระดานชั้นที่ 3 สูงประมาณ 7 เซนติเมตร ลวดบัวสูงประมาณ 2 เซนติเมตร

ท้องไม้สันนิฐานว่าสูงประมาณ 40 เซนติเมตร ประกอบด้วยลูกแก้วอกไก่ คาคกลางท้องไม้ 2 เส้น ลูกแก้วอกไก่แต่ละเส้นสูงประมาณ 9 เซนติเมตร ห่างกัน 10 เซนติเมตร จากหลักฐานที่เหลืออยู่ พบเฉพาะลูกแก้วอกไก่อันล่างสุดสูงประมาณ 9 เซนติเมตร เจดีย์ อยู่ห่างวิหารไปทางทิศตะวันออกประมาณ 15 เมตร มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 8.50 x 8.50 เมตร ปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียงฐานชั้นที่ 1 และ 2 เท่านั้น ฐานชั้นที่ 1 มีลักษณะเป็นบานหน้ากระดานบัวคว่ำสูงประมาณ 90 เซนติเมตร รายละเอียด ได้แก่ หน้ากระดานชั้นที่ 1 สูงประมาณ 20 เซนติเมตร บัวคว่ำสูงประมาณ 5 เซนติเมตร หน้ากระดานชั้นที่ 2 สูงประมาณ 15 เซนติเมตร ลวดบัวสูงประมาณ 5 เซนติเมตร หน้ากระดานชั้นที่ 3 สูงประมาณ 10 เซนติเมตร ท้องไม้สูงประมาณ 30 เซนติเมตร ลวดบัวสูงประมาณ 5 เซนติเมตร เหนือท้องไม้เป็นฐานชั้นที่ 2 เป็นเชิงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 4.50 x 4.50 เมตร ไม้ทราบบางส่วนที่แน่นอนเหนือชั้นฐานขึ้นไป สันนิฐานว่าเป็นเรือนธาตุสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จ ผนังหรือบัวถลา องค์กระฆัง บัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด

ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกมีแท่นบูชา 2 แท่น แท่นบูชาด้านทิศเหนือถูกทำลายหมดสภาพแล้ว ส่วนแท่นบูชาด้านทิศตะวันตกเหลือหลักฐานเฉพาะหน้ากระดาน บัวคว่ำ ท้องไม้บางส่วน สันนิฐานว่าแท่นบูชามีลักษณะเป็นฐานปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) เหนือท้องไม้ขึ้นไป สันนิฐานว่าเป็นลวดบัว บัวคว่ำ ลวดบัว หน้ากระดาน และพื้นแท่นบูชา ศาลสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่ห่างจากเจดีย์ไปทางทิศใต้ประมาณ 2.70 เมตร เป็นฐานกระดานบัวคว่ำ มีผังรูปแปดเหลี่ยมขนาดเส้นผ่า

ศูนย์กลางด้านทิศตะวันออกถึงตะวันตกประมาณ 3.30 เมตร และเส้นผ่าศูนย์กลางด้านทิศเหนือ - ใต้ ประมาณ 3.40 เมตร ด้านทิศตะวันตกของอาคารแปดเหลี่ยม มีแท่นบูชา 1 แท่นขนาด 1.10 x 1.75 เมตร ลักษณะเป็นฐานหน้ากระดานบัวคว่ำ สันนิฐานว่าแท่นบูชานี้มีลักษณะเป็นฐานปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) เช่นเดียวกับแท่นบูชาด้านทิศตะวันตกขององค์เจดีย์คือประกอบ หน้ากระดาน 3 ชั้น ลวดบัว บัวคว่ำ ท้องไม้ ลวดบัว บัวหงาย ลวดบัว หน้ากระดานและพื้นวิหาร

ซุ้มประตู (ซุ้มโงง) ตั้งอยู่หน้าวิหาร ทั้งสองข้างของซุ้มโงงมีแนวกำแพงแก้วเชื่อม ซุ้มมีขนาด 5.10 x 4.55 เมตร ทางเดินภายในซุ้ม โงงมีขนาดกว้างประมาณ 1.50 เมตร ด้านหน้าซุ้มประตู เป็นทาง เดินเข้าสู่โบราณสถานกว้าง 2 เมตร สภาพซุ้มโงงหลังการขุดแต่งปรากฏหลักฐานเพียงฐาน ซุ้มบางส่วน ได้แก่ ฐานหน้ากระดานและบัวคว่ำ ตั้งแต่ชั้นบัวคว่ำขึ้นมาพังทลายหมดแล้วลักษณะ ฐานซุ้มโงงมีการยกเก็จด้านละ 1 ครั้ง

กำแพงแก้วเหลือหลักฐานแนวกำแพงแก้ว 2 ด้าน คือด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันออก มีขนาดกว้างประมาณ 65 เซนติเมตร ความสูงไม่ทราบแน่นอน แต่จากหลักฐานที่เหลืออยู่มีความสูง ประมาณ 50 เซนติเมตร แนวกำแพงด้านทิศใต้เหลือประมาณ 33 เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว ประมาณ 27.20 เมตร แนวกำแพงด้านทิศตะวันออกมีความยาวมีความยาวเหลือประมาณ 15 เมตร การกำหนดอายุสมัยพิจารณาจากแบบแผนการก่อสร้างโบราณสถานวัดคูริตไม่มีวิหารหันหน้าไป ทางทิศตะวันออก เจดีย์ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหาร ซึ่งเป็นลักษณะการวางตัวของเจดีย์ที่แตกต่างจาก โบราณสถานสมัยล้านนาแห่งอื่นๆ ฐานเจดีย์ค่อนข้างเล็ก เช่นเดียวกับเจดีย์ของโบราณสถานใน เวียงกุมกาม ได้แก่ เจดีย์วัดคูไม้ซึ้ง วัดปู่เปี้ย วัดธาตุนาเวียง วัดพญามังราย วัดน้อย และวัดกู่ป่าด้อม เป็นต้น ศาสนพิธีที่วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม และน่าจะสร้างในคติแบบเดียวกัน ซึ่งโบราณสถานวัดปู่เปี้ยมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนั้นยังมีซุ้มประตู (ซุ้มโงง) อยู่ด้านทิศใต้ของวัดลักษณะการ ก่อสร้างและการประดับลวดลายปูนปั้นคล้ายกับซุ้มโงงของโบราณสถานวัดหัวหนอง เวียงกุมกาม ดังนั้นจึงน่าจะมีอายุร่วมสมัยเดียวกับวัดปู่เปี้ยและวัดหัวหนอง

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดคูริตไม้

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานตั้งอยู่ในที่ดินเอกชน เข้าถึงได้ยาก แต่ในช่วงฤดูฝนมีหญ้าขึ้นรกทึบมาก
3. ป้ายบอกทางสังเกตได้ยาก ไม่เห็นทางการเข้าถึงโบราณสถาน

9. วัดกู่อ้ายสี

โบราณสถานวัดกู่อ้ายสีตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 11 บ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัด เชียงใหม่ อยู่ในที่ดินร้างภายในเวียงกุมกามห่างจากวัดช้างค้ำ ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 200

เมตร หรืออยู่ห่างจากกลุ่มโบราณสถานวัดหัวหนองไปทางทิศใต้ประมาณ 200 เมตรสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300 เมตร ชื่อที่ชาวบ้านเรียกในปัจจุบัน ตามชื่อเจ้าของที่ดินใกล้โบราณสถานคือ นายสี ส่วนชื่อเดิมของโบราณสถานแห่งนี้ไม่ทราบแน่ชัด เช่นเดียวกับโบราณสถานส่วนใหญ่ และโบราณสถานคู่อ้ายสีไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาในเอกสารตำนานใดๆ

ภาพที่ 2.9 ภาพวัดคู่อ้ายสี

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมวัดคู่อ้ายสี ประกอบด้วย วิหาร เจดีย์ แทนบุชา และแนวกำแพงแก้ว โบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 20 องศา เจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร ด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ มีแทนบุชานขนาดเล็ก 1 แทนและด้านทิศใต้มีแนวกำแพงเชื่อมต่อกับวิหาร สันนิษฐานว่าแนวกำแพงนี้อาจจะล้อมรอบองค์เจดีย์ แต่เนื่องจากปัจจุบันราษฎรได้สร้างรั้วคอนกรีตทับแนวกำแพง จึงไม่สามารถศึกษาลักษณะของแนวกำแพงได้ วิหาร มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 9.10 x 23 x 0.75 เมตร ฐานวิหารด้านหน้าเป็นชั้นลด 1 ครั้ง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหาร พื้นวิหารปูอิฐลาด มีฐานเสาวิหารจำนวน 6 คู่ ระหว่างเสาคู่ที่ 2 จากด้านหน้ามีแนวอิฐซึ่งใช้รองรับซุ้มประตูเข้าวิหาร ฐานมีลักษณะเป็นฐานเขียงเรียบเหนือฐานเขียงเป็นพื้นวิหาร ฐานซุกชีตั้งอยู่ท้ายวิหาร (ชั้นลดท้ายวิหาร) มีลักษณะเป็นฐานปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) แต่ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานกระดานและบัวคว่ำเท่านั้น ฐานซุกชีพบร่องรอยการก่อสร้าง 2 สมัย โดยสมัยที่ 2 ก่อพอกทับซุกชีสมัยแรก จากลักษณะฐานวิหารที่มีชั้นลด

สันนิษฐานว่าหลังคาวิหารด้านหน้าซ้อนกัน 3 ชั้น ด้านท้ายซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีผนังก่ออิฐ เทคนิคการก่อสร้างวิหาร มีการปรับพื้นที่ให้เรียบแล้วถมอัดด้วยดินปนทรายจากนั้นจึงก่ออิฐเป็นฐานวิหาร ภายในถมอัดด้วยดินปนเศษอิฐ อิฐที่ใช้สร้างเป็นอิฐธรรมดากว้างไป สอดด้วยดินและฉาบปูนขาว

เจดีย์มีขนาดค่อนข้างเล็ก พบร่องรอยการก่อสร้าง 2 สมัยคือ สมัยที่ 1 มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 4.60 x 4.60 เมตร ฐานเขียงชั้นล่างสุดมีขนาด 4.00 x 4.00 เมตร และมีแนวอิฐปูรอบฐานออกไปข้างละ 30 เซนติเมตร ถัดจากฐานเขียงขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดาน มีร่องรอยการยกเก็จสันนิษฐาน

ว่ายกเก็จด้านละ 2 ครั้ง ซึ่งเป็นแบบที่พบโดยทั่วไปในเจดีย์สมัยล้านนา เนื้อชั้นหน้ากระดานขึ้น ไปพังทลายลง สมัยที่ 2 มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 6.40 x 6.40 เมตร ใช้ฐานเดิมของเจดีย์สมัยที่ 1 โดยถมดินให้สูงขึ้นจากเดิมประมาณ 40 เซนติเมตรแล้วจึงปูพื้นด้วยอิฐห่กรอบฐานกว้างด้านละ 1.20 เมตร ฐานเจดีย์ยังคงมีขนาดเท่าเดิม ถัดจากฐานเชิงชั้น ไปพังทลายหมดสภาพแล้ว เทคนิคการ ปูอิฐแบบด้านสั้นสลับยาว ใช้อิฐธรรมดาทั่วไป ลักษณะฐานเป็นเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม ถัดจากฐานเชิง สันนิฐานว่าเป็นเรือนธาตุสี่เหลี่ยมยกเก็จ 2 ครั้งตั้งอยู่บนฐานปัทม์ (บัวคว่ำ-บัวหงาย) ถัดจากเรือน ธาตุชั้นไปประกอบด้วยมลัยเถาหรือบัวถลา องค์กระฆัง บัลลังก์ และปลียอด ซึ่งมีลักษณะเจดีย์รูป แบบที่นิยมสร้างในสมัยช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

แท่นบูชาขนาดเล็ก ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเจดีย์ขนาด 90 x 90 เซนติเมตร ลักษณะเป็นฐาน ปัทม์ (บัวคว่ำ - บัวหงาย) แนวกำแพงแก้ว พบเฉพาะด้านทิศใต้ของวิหารเท่านั้น เนื่องจากแนวกำแพงแก้วบางส่วนถูกรายถูกรื้อทิ้งและเกรดออกแนวกำแพงมีขนาดกว้างประมาณ 60 เซนติเมตร สันนิฐานว่าแนวกำแพงนี้ล้อมรอบเจดีย์และฐานวิหารด้านท้าย กำหนดอายุสมัยพิจารณาจาก แบบแผนการก่อสร้าง โบราณสถานวัดคู่อ้ายสี่ประกอบด้วยวิหารและเจดีย์ หันหน้าไปทางทิศตะ- วันออก ลักษณะวิหารเป็นฐานเชิงเรียบ ผนังวิหารก่ออิฐ หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีฐานชุกชี อยู่ท้ายวิหารและมีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านหน้า เป็นลักษณะวิหารล้านนาโดยทั่วไป สำหรับองค์เจดีย์ ปรากฏหลักฐานเฉพาะฐานเชิงชั้นล่างเท่านั้น จึงไม่ทราบลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แน่นอนได้ แต่สันนิษฐานว่า เจดีย์องค์นี้เป็นเจดีย์ยกเก็จ 2 ครั้งเรือนธาตุสี่เหลี่ยมยกเก็จ ถัดขึ้นไปเป็นองค์กระฆัง กลม บัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอด ซึ่งเป็นลักษณะเจดีย์ที่พบโดยทั่วไปช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

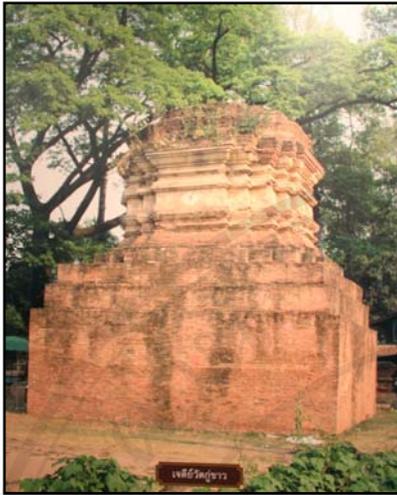
ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดคู่อ้ายสี่

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินพอสมควร
2. โบราณสถานตั้งอยู่ใกล้ที่ดินเอกชน เข้าถึงได้ง่าย
3. ช่วงฤดูฝนมีน้ำขังขึ้นรก และมีน้ำขัง

10. วัดคู่อ้ายสี่

โบราณสถานวัดคู่อ้ายสี่ตั้งอยู่ริมทางหลวงสายเชียงใหม่ - ลำพูน ในเขตตำบลหนองหอย

อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สืบค้นพบว่า กลุ่มโบราณสถานวัดคู่อ้ายสี่หันหน้าทางทิศใต้เข้าสู่แม่น้ำ ปิงสายเดิม (ปิงห่าง) ประกอบด้วยเจดีย์, แท่นบูชาระหว่างเจดีย์และวิหาร, กำแพงแก้วและซุ้มประตู ทางเข้า (ซุ้มโฆง) ต่อมากลางปีพ.ศ. 2544 เกิดพายุและอุทกภัยอย่างรุนแรง ส่งผลให้โครงสร้างส่วน ฐานภายในองค์เจดีย์เกิดการขยายตัวและพังทลายลงมา

ภาพที่ 2.10 ภาพวัดกุ่มขาว

ในปี พ.ศ. 2545 กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์กุ่มขาวอีกครั้ง ลักษณะวิหารวัดกุ่มขาวในปัจจุบันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบร่องรอยการสร้างทับซ้อนกัน 2 ครั้ง ส่วนตอนหน้าและตอนกลางวิหารถูกทำลายลงเพราะการก่อสร้างถนนและการปลูกสร้างบ้านเรือนราษฎรทับโบราณสถาน ร่องรอยการก่อสร้างวิหารครั้งแรกปรากฏให้เห็นในส่วนฐานชุกชีของพระประธาน ซึ่งประดับลวดลายปูนปั้นรูปกลีบบัวและสิงห์ 2 ตัว ศิระษะเดี่ยว เช่นเดียวกับปูนปั้นสิงห์ที่วัดอิเกียง ภายหลังจึงมีการสร้างฐานวิหารและฐานชุกชีใหม่ที่ปิดบนฐานชุกชีเดิม ลายปูนปั้นรูปสิงห์นี้สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากพม่า

สำหรับเจดีย์ประธานวัดกุ่มขาวประกอบด้วยฐานตอนล่างแบบเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส สูงประมาณ 3 เมตร เหนือขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานย่อเก็จ 2 ตอน ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับฐานปัทม์ท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ยกเก็จ 2 ตอนเรียงซ้อนกัน 2 ชุด คั่นด้วยหน้ากระดานที่มุมยกเก็จทุกมุม ประดับลวดลายประจายามปูนปั้นทั้งนี้พบว่ามียารละเอียดของลวดลายใกล้เคียงกับงานจิตรกรรมลายคำ บนผนังทำวิหารน้ำแต้ม ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมกันในพุทธศตวรรษที่ 23

จากการศึกษารูปแบบเจดีย์วัดกุ่มขาวของจิรศักดิ์ เดชวงษ์ศัญญา มีข้อสังเกตเจดีย์ที่สูงเกินปกติว่า ความถูกต้องเพียงใด เมื่อเปรียบเทียบกับสายพัฒนาการของรูปแบบฐานเจดีย์ จากสภาพเดิมก่อนการบูรณะพบว่าอิฐของส่วนฐานนั้นไม่เหลือร่องรอยของฐานที่ชัดเจน ดังนั้นคาดว่า การบูรณะในครั้งแรก ผู้ทำการบูรณะไม่สามารถหารูปแบบที่ชัดเจนได้ จึงต้องก่ออิฐปิดไว้เพื่อทำการป้องกันการชำรุดก่อน จากความสูงของฐานดังกล่าวจึงมีความเป็นไปได้ว่า ลักษณะของฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนลดกันในสัดส่วนที่เหมาะสม ถัดขึ้นไปในส่วนตอนกลางของเจดีย์เป็นมาลัยเถารูป 8 เหลี่ยม ที่เหลือเพียงชั้นเดียว สันนิษฐานว่ามาลัยเถาจะซ้อนกันขึ้นไปรวมอย่างน้อย 3 ชั้น เพื่อรองรับองค์ระฆังทรงแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกันกับพระธาตุคอกยสุเทพ ลักษณะเจดีย์ที่มีอายุการสร้างในราวพุทธศตวรรษที่

22 ดังนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 และคงมีการบูรณะเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 23 ก่อนเวียงกุมกามล่มสลาย

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดคู่วาง

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานตั้งอยู่ใกล้ถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน เข้าถึงได้ง่าย

11. วัดคู่วาง

วัดคู่วาง ตั้งอยู่บ้านช่างคำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เดิมเนินโบราณสถานนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ทุ่งโล่ง มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมหนาแน่น จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดคู่วาง ในเอกสาร โบราณล้านนาใดๆ

ภาพที่ 2.11 ภาพวัดคู่วาง

โบราณสถานประกอบด้วย วิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์, เจดีย์หรือสถูป 8 เหลี่ยม แนวกำแพงแก้ว และซุ้มโขงด้านหน้าวิหาร รูปแบบของวิหารวัดคู่วางเป็นวิหารโถง หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ปัจจุบันคงเหลือเพียงส่วนฐานปัทม์ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลังเป็นฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน เช่นเดียวกับวิหารวัดกุมกามที่ปราง (วิหารหมายเลข 2), วัดกุมกามที่ปรางหมายเลข 1, วัดธาตุขาว และวัดหนานช่าง บันไดหลักอยู่ด้านหน้าวิหารและบริเวณด้านข้างทางทิศใต้ โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องขอ

ส่วนเจดีย์สร้างเชื่อมติดวิหาร ปรากฏให้เห็นเพียงส่วนฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานหน้ากระดานยกเก็จ 2 ตอน 3 ชั้น และฐานปัทม์ยกเก็จ 2 ตอน อีกหนึ่ง ซึ่งรูปแบบชุดฐานเจดีย์น่าจะเป็นเจดีย์ทรงมณฑปที่มีซุ้มจรณะ 4 ด้าน ต่อด้วยองค์ระฆังขนาดเล็ก รอบฐานเจดีย์มีกำแพงแก้วล้อมไว้โดยเชื่อมต่อกับด้านสนท้ายวิหาร ทั้งนี้ในด้านทิศเหนือของเจดีย์มีแท่นบูชา ด้านบนของแท่นพบแผ่นอิฐมีจารึกอักษรธรรมล้านนา นอกจากนี้ภายในเขตกำแพงแก้ว ยังพบสถูป

8 เหลี่ยม ปัจจุบันคงเหลือเพียงส่วนฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น, ชั้นบัวคว่ำและท้องไม้ ซึ่งในการบูรณะเสริมความมั่นคงในปีเดียวกันนั้น ได้เสริมฐานสลับ 8 เหลี่ยมให้สูงขึ้นเล็กน้อย โดยยังคงรูปเดิมตามลักษณะของฐานที่ปรากฏ จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ที่นิยมสร้างกันในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 21 พิจารณาร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ อาจกล่าวได้ว่า โบราณสถานวัดกุไม้ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดกุไม้ซึ่ง

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่ทำการเกษตรกรรม เข้าถึงได้ง่าย
3. ช่วงฤดูฝนมีน้ำขังรอบ และมึ่น้ำขัง

12. วัดธาตุขาว

วัดธาตุขาวตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาตำนานเอกสารโบราณล้านนา ไม่ปรากฏชื่อวัดธาตุขาว โดยชื่อในปัจจุบันน่าจะเป็นชื่อซึ่งชาวบ้านเรียกต่อๆ กันมา ตามลักษณะองค์เจดีย์ที่ฐานปูนสีขาว

ภาพที่ 2.12 ภาพวัดธาตุขาว

พบว่าวัดธาตุขาวประกอบด้วย วิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์, อุโบสถ และมณฑป ทั้งนี้พบว่า วัดธาตุขาว มีการก่อสร้าง 2 สมัย ในสมัยแรกคงมีเฉพาะเจดีย์ วิหาร และอุโบสถเท่านั้น สมัยต่อมาจึงมีการก่อสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปเพิ่มเติม วิหารวัดธาตุขาวเป็นวิหารโถง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก อาจสร้างขึ้นโดยฝีมือช่างเชียงแสน ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐ ฉาบปูนขาว ยกเก็จเฉพาะด้านหน้า 1 ตอน มีเสา 4 คู่ ห้องด้านหลังมีฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน มีบันไดทางขึ้น ด้านหน้าและท้ายวิหารอย่างละแห่ง

ส่วนโครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ทางทิศใต้ของวิหารเป็นอาคารผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังเป็นแท่นฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ด้านหน้าวิหารมีบันได 1

แห่ง ในปี พ.ศ. 2528 พบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นบริเวณด้านหลังของแท่นฐานชุกชี ด้วยศรัทธาของชาวบ้านจึงได้ร่วมกันบูรณะพระประธาน ดังปรากฏในปัจจุบัน

เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานปัทม์ยกเก็จ 2 ตอน และปัทม์ท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ 2 ตอน ซึ่งภายหลังจากการสร้างมณฑปทางทิศใต้ในระยะที่ 2 แล้ว คงมีการสร้างแนวกำแพงแก้วเชื่อมต่อทางด้านท้าย มณฑปล้อมรอบองค์เจดีย์ไปจรดท้ายวิหารด้านทิศตะวันตก และพบแท่นบูชา 1 แท่นระหว่างเจดีย์กับวิหาร สำหรับอุโบสถวัดธาตุขามมีลักษณะเป็นผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสมาปีกกำหนดเขตโดยรอบ ซึ่งอุโบสถภายในเวียงกุมกามที่พบเสมาเสมาหินล้อมรอบชัดเจนมีเพียง 3 แห่ง คือ วัดธาตุขาม วัดปู่เปี้ย และวัดหัว-หนอง มีผู้สันนิษฐานว่า อุโบสถแห่งนี้ไม่มีหลังคาเนื่องจากไม่พบหลักฐานที่เป็นกระเบื้องดินขมในการขุดแต่งบริเวณนี้ จากรูปแบบสถาปัตยกรรม และ โบราณวัตถุที่ขุดพบกำหนดอายุการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดธาตุขาม

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินไม่มาก
2. โบราณสถานตั้งอยู่ใกล้กับที่ดินชาวบ้าน เข้าถึงได้ง่าย
3. ช่วงฤดูฝนมีน้ำขัง มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ

13. วัดธาตุน้อย

วัดธาตุน้อยตั้งอยู่ในเขตบ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สภาพโบราณสถานก่อนการขุดแต่ง มีลักษณะเป็นเนินดิน ปรากฏร่องรอยการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุของชาวบ้านเป็นหลุมขนาดใหญ่

ภาพที่ 2.13 ภาพวัดธาตุน้อย

โบราณสถานที่ยังพบประกอบด้วย ฐานเจดีย์ และวิหาร วางตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก วิหารอยู่หน้าเจดีย์ มีแท่นบูชารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งระหว่างเจดีย์และวิหาร 1 แท่น รูปแบบวิหารแบบโถง หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐ ฉาบปูนขาวยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอนเป็นห้องประดิษฐานพระประธาน พบลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มปราสาทบริเวณฐานชุกชีอย่างวัดคู้ออกป้อม วิหารประกอบด้วยเสารูปวงกลมจำนวน 6 คู่ ฐานเสาก่อด้วยศิลาแลง ด้านบนก่ออิฐซ้อนกันขึ้นไป มีโครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ มีบันไดหลักด้านหน้า และบันไดเล็กทางทิศตะวันตกของวิหารอีก 1 แห่ง จากการขุดแต่งศึกษาในครั้งนั้น พบร่องรอยการก่อสร้างวิหารซ้อนทับกันอย่างน้อย 1 ครั้ง โดยครั้งหลังก่อด้วยอิฐเสริมผนังด้านข้างของซุ้มปราสาทให้หนาขึ้น, สร้างฐานชุกชีเล็กบริเวณด้านซ้ายของปราสาทและแท่นบูชาเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ส่วนเจดีย์พบเพียงส่วนฐานเจียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนบนฐานเจียงขนาดใหญ่ (ฐานประทักษิณ) จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งบริเวณรอบเจดีย์ โดยเฉพาะการพบประติมากรรมปูนปั้นเป็นจำนวนมาก ทั้งรูปเทวดา, ยักษ์แบก, นาค, หงส์, กิณรี และลวดลายประดับกรอบซุ้ม ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เจดีย์วัดชานน้อย น่าจะเป็นเจดีย์ทรงมณฑปที่เรือนธาตุแต่ละด้านมีซุ้มจรนำสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป และผนังเรือนธาตุประดับด้วยลวดลายปูนปั้นแบบโพธารามมหาวิหาร วัดเจ็ดยอด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จากหลักฐานที่ปรากฏ จึงสามารถกำหนดอายุสมัยการสร้างวัดชานน้อยไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดชานน้อย

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินไม่มาก
2. โบราณสถานตั้งอยู่ใกล้กับที่ดินชาวบ้าน เข้าถึงได้ง่าย
3. ช่วงฤดูฝนมีน้ำขัง มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ

14. วัดปู่เปี้ย

ตั้งอยู่ที่หมู่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ห่างจากวัดอীগังไปทางทิศตะวันตกประมาณ 300 เมตร จากการศึกษายังไม่ปรากฏชื่อวัดปู่เปี้ย ในหลักฐานทางด้านเอกสารโบราณ ถ้านานฉบับใดๆ ชื่อปู่เปี้ยเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกตามลักษณะชายชราร่างเล็ก (ปู่เปี้ย) ซึ่งอาศัยอยู่ภายในบริเวณวัดร้างแห่งนี้ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปก่อนการบูรณะเป็นสวนลำไยของบิดานางจันดี

ภาพที่ 2.14 ภาพวัดปู่เปี้ย

หลังจากได้มีการขุดแต่งในปีพ.ศ. 2529 โดยการขุดลอกฐานและเสริมความมั่นคงทางโครงสร้างโบราณสถานวัดปู่เปี้ย พบกลุ่มโบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ประกอบด้วย เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร, อุโบสถ, สลุป 8 เหลี่ยมและแท่นบูชา วิหารวัดปู่เปี้ยเป็นแบบวิหารโถง ตั้งอยู่บนฐานเชิงยกพื้นสูงต่อกับฐานประทักษิณของเจดีย์ ซึ่งความสูงของฐานประทักษิณที่มีความสูงมากเช่นเดียวกับวัดอู่ก้างนี้ อาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของวัดเป็นที่ลุ่มต่ำและตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง คงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมมาก จึงต้องแก้ปัญหาโดยการสร้างฐานให้สูงขึ้น ปัจจุบันวิหารวัดปู่เปี้ย คงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน ห้องด้านหลังเป็นฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน โดยสร้างฐานชุกชีเต็มพื้นที่ห้องเช่นเดียวกับวัดอู่ก้าง, วัดคู่อ้ายสี, วัดคู่อ้ายหลาน และวัดพญามังราย เป็นต้น ห้องท้ายสุดของวิหารเป็นห้องคูหา อาจเป็นห้องคันธกุฎีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญแบบวิหารวัดอู่ก้าง, วิหารวัดกาน โถม และวิหารวัดพญามังรายก็เป็นไปได้ รวมทั้งอาจมีหลังคาแบบเครื่องยอด ดังเช่นที่วิหารลายคำ และวัดพระสิงห์วรวิหาร เป็นต้น ภายในอาคารมีเสาก่ออิฐถือปูนรองรับเครื่องบนมีหลังคา 2 ชั้น หรือชายคาปีกนกยื่นออกมา 2 ข้าง โดยมีแนวผนังเป็นตัวซื่อ มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้า และบันไดด้านหลังวิหาร 2 แห่ง เชื่อมต่อกับลานประทักษิณของเจดีย์ จากการขุดแต่งพบว่าวิหารวัดปู่เปี้ยมีการก่อสร้างซ้อนทับ 2 สมัย โดยสมัยหลังมีการขยายขนาดวิหารให้มีขนาดใหญ่มากขึ้น, เพิ่มเสาคันทวนอกวิหารบริเวณผนังด้านข้างเพื่อรองรับชายคาปีกนกทั้ง 2 ข้าง, ย้ายเสาคันทวน, สร้างห้องคูหาท้ายวิหาร (ห้องคันธกุฎี), ส่วนตอนหน้าวิหารมีการสร้างมุขตอนหน้า และสร้างเสาเพิ่มอีก 3 คู่และสร้างบันไดทางขึ้นด้านหน้าตกแต่งหัวเสาด้วยตัวหงา (หางวัน)

ส่วนเจดีย์ประธานตั้งอยู่บนฐานประทักษิณทางท้ายวิหารมีกำแพงแก้วล้อมรอบ บริเวณมุมฐานประทักษิณทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีบันไดทางขึ้น 1 แห่ง รูปแบบเจดีย์เป็นทรงมณฑปยอด

ระฆัง ส่วนฐานตอนล่างเป็นฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับชั้นหน้ากระดานสี่เหลี่ยมในผังยก เก็จ 2 ตอนซ้อนกัน 3 ชั้น รับชุดฐานปัทม์ยกเก็จ 2 ตอน ซ้อนกัน 2 ชุดแต่ละชุดประกอบด้วย ฐานปัทม์ซ้อนกัน 2 ชั้น คั่นด้วยหน้ากระดานที่ยึดสูงมาก ส่วนกลางเป็นเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมยกเก็จล้อมตามฐานปัทม์ด้านล่าง มีซุ้มจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน มุมใหญ่ของเรือนธาตุตกแต่งด้วยลายกบบน กายล่าง ส่วนเรือนธาตุตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน เช่นเดียวกับซุ้มโจงวัดหัวหนอง, ซุ้มโจงวัดเจ็ดยอด และวัดหนองจริน (ร้าง) ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ทว่ามีความเห็นว่าเป็นลวดลายที่ผสมผสานกันระหว่างศิลปะร่วมสมัยเดียวกับศิลปะอยุธยาตอนต้น เนื้อเรือนธาตุขึ้นไปเป็นชั้นฐานปัทม์ลดรูปรองรับชั้นมาลัยเถา 8 เหลี่ยม และองค์ระฆัง ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่า ชั้นมาลัยเถาวิบุลย์ มีลักษณะที่ไม่ตรงตามแบบแผนมากนัก เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ซึ่งจากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบน่าจะเป็นบัลลังก์ทรงกลม ส่วนบนพังทลายไม่ทราบรูปแบบ แต่ทว่ารูปแบบของเจดีย์วัดปู่เปี้ยได้มีวิวัฒนาการในด้านความสูงของชุดฐานอย่างมากทั้งฐานเชิงและฐานปัทม์ยกเก็จสูงซ้อนกัน 2 ชุด ซึ่งมีความแตกต่างไปจากเจดีย์ทรงมณฑป (ทรงปราสาท) ในระยะก่อน ดังนั้นควรเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในราวครึ่งหลังปลายพุทธศตวรรษที่ 21

สำหรับอุโบสถก่ออิฐฉาบ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก วางผังขนานไปกับแนววิหารและเจดีย์ตั้งบนฐานเชิงที่มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ผนังกำแพงมีช่องประตูรูปกากบาท มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า ภายในกำแพงแก้วมีเสมาหินทรายสีแดงและสีเทาทรงแท่งกลม ปัจจุบันอุโบสถวัดปู่เปี้ยคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 2 ตอนด้านหลัง 1 ตอน ห่องด้านหลังเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธาน ภายในอาคาร ไม่มีเสารองรับโครงสร้างหลังคา แต่ใช้เทคนิคแบบผนังรับน้ำหนักแทน บริเวณฐานกระดานท้องไม้ตกแต่งลวดลายปูนปั้นรูปเมฆ หรือลายกรอบช่องกระจกโคจรอบ ส่วนสอป 8 เหลี่ยม มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ด้านหน้าของสอป 8 เหลี่ยมเป็นที่ตั้งของแท่นบูชารูปทรงแบบฐานปัทม์ท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ ลักษณะสอป ส่วนฐานเป็นบัวคว่ำ เหนือขึ้นไปก่อเป็นกำแพงแก้ว เจาะช่องประตูรูปกากบาทเช่นเดียวกับผนังกำแพงแก้วของอุโบสถ ด้านละ 2 ช่อง รวม 16 ช่อง จากการที่พบแผ่นทองจังโกที่ใช้ประดับส่วนปล้องไฉนของสอปจึงสันนิษฐานว่าเดิม คงเป็นสอปทรง 8 เหลี่ยมที่มีส่วนยอดแบบองค์ระฆัง ปล้องไฉน และฉัตรคงเป็นสอปบรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญ เพราะพบหม้อดินเผาเนื้อไม่แกร่ง และเศษกระดูกข้อต่อส่วนมือหรือเท้าของมนุษย์ บริเวณตอนกลางกำแพงแก้วของสอป

นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาผลิตจากเตาสันกำแพง (พุทธศตวรรษที่ 19 - 20) เตาเวียงกาหลง และภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของสถาปัตยกรรมวิเคราะห์ร่วมกับโบราณวัตถุ จึงกล่าวได้ว่ามีโบราณสถานมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดปู่เปี้ย

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินพอสมควร
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย
3. ช่วงฤดูฝนมีน้ำขัง มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ

15. วัดพระเจ้าองค์ดำ

วัดพระเจ้าองค์ดำตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สภาพก่อนการขุดแต่งเป็นเนินโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 เนิน เนินโบราณสถานแรกชาวบ้านเรียกว่า “เนินพญา-มังราย” ส่วนอีกเนินเรียกว่า “เนินพระเจ้าองค์ดำ” ภายหลังกรมศิลปากร ได้ขุดแต่งในปี 2532 จึงแยกเป็น 2 วัด คือ วัดพญามังราย และวัดพระเจ้าองค์ดำ จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดพระเจ้าองค์ดำ ในหลักฐานโบราณสถานใดๆ โดยชื่อในปัจจุบันเป็นชื่อซึ่งชาวบ้านเรียกกันเนื่องเพราะเคยมีการขุดพบพระพุทธรูปสีดำ ในบริเวณวัดพระเจ้าองค์ดำ

ภาพที่ 2.15 ภาพวัดพระเจ้าองค์ดำ

จากการขุดแต่งบูรณะพบว่ามีกลุ่มโบราณสถาน ประกอบด้วย วิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์ และฐานอาคาร 3 หลัง วิหารวัดพระเจ้าองค์ดำเป็นวิหารโถง หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ลูกแก้วออกไข่ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ห้องด้านหลังมีร่องรอยของฐานชุกชีเต็มพื้นที่ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหาร โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ส่วนเจดีย์ด้านหลังวิหารคงเหลือเฉพาะส่วนฐานเจียงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้นรับชั้นหน้ากระดานยกเก็จ 4 ตอน ซึ่งจากลวดลายปูนปั้นที่พบสันนิษฐานได้ว่าเจดีย์องค์นี้ น่าจะเป็นเจดีย์ทรงมณฑปยอดระฆัง ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์พบกลุ่มอาคาร 3 หลังเชื่อมต่อกัน

โดยอาคารหลังที่ 1 หันหน้าไปทางทิศเหนือ เข้าสู่แม่น้ำปิงสายเดิม (ปิงห่าง) มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า และด้านหลังอย่างละ 1 แห่ง อาคารหลังที่ 2 เป็นวิหารโถงวางผังในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า และทางเดินเชื่อมต่อไปยังอาคารหลังที่ 1 อีกทั้งทางทิศใต้ยังมีทางเดินเชื่อมต่อกับฐานอาคารหลังที่ 3 และในส่วนของ อาคารหลังที่ 3 ประกอบด้วยวิหารห้องโถง 2 หลังเชื่อมต่อกัน โดยวิหาร โถงหลังที่ 1 สร้างในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จ 1 ตอน ในด้านท้ายวิหารวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก และวิหาร โถงหลังที่ 2 สร้างในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางผังในแนวทิศเหนือ-ใต้ ทั้ง 2 สร้างขึ้นไม่พร้อมกัน กล่าวคือ วิหาร โถงหลังที่ 2 ควรสร้างขึ้นก่อนแล้วจึงสร้างวิหาร โถงหลังแรกเชื่อมต่อในภายหลัง เนื่องจากรอยต่อระหว่างวิหารทั้ง 2 หลัง ไม่ได้สัดส่วนกัน จากการวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรม และ โบราณวัตถุที่ขุดพบ อาจกล่าวได้ว่า โบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำน่าจะสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 - 21

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำ

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย

16. วัดพญามังราย

โบราณสถานวัดพญามังรายตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลท่าวังตาล จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของของกลุ่มโบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำ ห่างกัน 30 เมตร สภาพก่อนการขุดแต่งเป็นเนินโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 เนิน เนินโบราณสถานแรกชาวบ้านเรียกกันว่า “เนินพญามังราย” ส่วนอีกเนินหนึ่งเรียกว่า “เนินพระเจ้าองค์ดำ” จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดพญามังราย ในหลักฐานโบราณล้านนาใดๆ โดยชื่อในปัจจุบันเป็นชื่อซึ่งชาวบ้านใช้สืบต่อกันมา

ภาพที่ 2.16 ภาพวัดพญามังราย

จากการขุดแต่งบูรณะพบว่ากลุ่มโบราณสถานวัดพญามังรายวางผังตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ประกอบด้วยวิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์, ฐานอาคารทางทิศตะวันตกของเจดีย์และวิหาร, แนวกำแพงแก้ว เฉพาะด้านทิศเหนือและซุ้มโขงที่ปรากฏเพียงส่วนฐานปัทม์ยกเก็จ 1 ตอน วิหารวัดพญามังราย เป็นวิหารโถง ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่คู่ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน ห้องท้ายสุดเป็นคูหา อาจเป็นห้องคันชกุฎิแบบวิหารวัดกาน โถม ถัดมาเป็นห้องพระประธานที่มีการสร้างฐานชุกชีเต็มพื้นที่

ส่วนพื้นที่วิหารปูด้วยอิฐ มีเสาจำนวน 3 คู่ ฐานเสาทำด้วยหินแกรนิต มีบันไดหลักตรงมุม ยกเก็จทางทิศเหนือด้านหน้าวิหาร และบันไดเล็กๆ ด้านข้างท้ายวิหารด้านทิศเหนือและทิศใต้ โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ส่วนเจดีย์ด้านหลังวิหาร ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานหน้ากระดานยกเก็จ 2 ตอน ซ้อนกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นชั้นฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่ยกเก็จ 2 ตอน ซึ่งชั้นส่วนลดตายปูนปั้นประดับยอดซุ้ม และปลายซุ้มจะนำที่พบบริเวณรอบฐานเจดีย์ จึงมีความเป็นไปได้ว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะเป็นเจดีย์ทรงมณฑป เรือนธาตุประดับซุ้มจะนำทั้ง 4 ด้าน ปรากฏกำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์และวิหาร ด้านทิศตะวันตกของวิหารและวิหาร พบฐานอาคารที่น่าจะเป็น โถงวิหารมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จทาง ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ 3 ตอน ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับวิหารโถงหลังหนึ่งในวัดพระเจ้าองค์ดำ จากรูปแบบสถาปัตยกรรม พิจารณาจากโบราณวัตถุที่ค้นพบ อาจจะสร้างขึ้นในระยะ เดียวกันกับวัดพระเจ้าองค์ดำ คือราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดพญามังราย

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย

17. วัดพันเลา

โบราณสถานวัดพันเลาตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดพันเลาในเอกสารโบราณล้านนาฉบับใดๆ ใน พ.ศ. 2545 สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ที่ 6 เชียงใหม่ (สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ในปัจจุบัน) ได้ดำเนิน การขุดค้น-ขุดแต่งโบราณสถานวัดพันเลา พบส่วนฐานอาคารจำนวน 11 หลัง ก่อสร้างทับซ้อนกันหลายสมัย

ภาพที่ 2.17 ภาพวัดพันเลา

โดยกำหนดเป็น

โบราณสถานหมายเลข 1-11

โบราณสถานหมายเลข 1,2 เป็นส่วนฐาน

โบราณสถานหมายเลข 3 เป็นส่วนอาคารรูปตัว L กลับด้าน อาจเป็นอาคาร โถง โครงสร้าง
หลังคาเป็นไม้ มุงด้วยกระเบื้องขอ

โบราณสถานหมายเลข 4 เป็นฐานอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อमुखยื่นออกไปทางทิศ
ตะวันตกเชื่อมกับโบราณสถานหมายเลข 3

โบราณสถานหมายเลข 5, 6, 7, 9 มีลักษณะของการสร้างเชื่อมต่อกันของแนวโบราณสถาน
ทั้งหมด สันนิษฐานว่าอาจเป็นแนวกำแพงก่ออิฐมีหลังคาคลุมหรือเปิดโล่ง

โบราณสถานหมายเลข 8 เป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป

โบราณสถานหมายเลข 10 วิหารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จ

โบราณสถานหมายเลข 11 ส่วนฐานของอาคารซึ่งไม่สามารถระบุรูปทรงได้

ในการขุดแต่งพบว่าส่วนฐานโบราณสถานหมายเลข 3-9 ตั้งอยู่บนชั้นทับถมของตะกอน
ทราย กลุ่มอาคารดังกล่าวน่าจะสร้างขึ้นในสมัยหลัง ส่วนโบราณสถานหมายเลข 1, 2 และ 10 ฐาน
ของอาคารอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าจึงน่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยแรก การที่พบฐานอาคารเป็นจำนวน
มากเช่นนี้ อาจเนื่องมาจากการทำพิธีกรรมทางพุทธศาสนาบางอย่าง ทำให้มีความจำเป็นต้อง
ก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมรองรับกิจกรรมดังกล่าว โบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ เศียรพระพุทธรูป ศิลปะ
ล้านนาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 และยังพบเศษกระเบื้องมุงหลังคา และชิ้นส่วนปล้องไฉน จาก
การศึกษาเปรียบเทียบ จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานวัดพันเลาน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดพันเลา

1. โบราณสถานอยู่ในระดับพื้นดิน
2. โบราณสถานบางส่วนยังจมอยู่ในที่ดินของเอกชน

18. วัดหนานช้าง

โบราณสถานวัดหนานช้างตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ติดแม่น้ำปิงห่างทางทิศตะวันตก ใกล้กับโบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำและพญามังราย จากการศึกษาไม่ปรากฏความเป็นมาในเอกสาร โบราณสถานล้านนาใดๆ ชื่อวัดหนานช้าง กรมศิลปากรเรียกตามชื่อเจ้าของที่ดิน ส่วนสร้อย สร้อยสกุล เรียก วัดริมปิง เพราะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงห่าง

ภาพที่ 2.18 ภาพวัดหนานช้าง

พบกลุ่มโบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบด้วย เจดีย์อยู่ท้ายหลังวิหาร, ชุ่มโขง, กำแพงแก้ว, บ่อน้ำ 5 บ่อ ทั้งในและนอกบริเวณวัด และกลุ่มอาคารอีก 8 หลัง วิหารวัดหนานช้างเป็นวิหาร โถงในผังรูปสี่เหลี่ยม ยอดเก็จเฉพาะตอนหน้า 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นหลักทางด้านหน้า และบันไดเล็กท้ายวิหารอีก 1 แห่ง ที่ตกแต่งหัวบันไดด้วยปูนปั้นรูปตัวหงา เช่นเดียวกับวัดปู่เปี้ย, วัดอังก้ำและวัดพระเจ้าองค์ดำ ภายในอาคารประกอบด้วยเสา 7 คู่ ฐานเสาใช้หินแม่น้ำขนาดใหญ่รับน้ำหนัก ท้ายวิหารเป็นฐานชุกชีไม่เต็มพื้นที่ ที่ท้องไม้ตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์หิมพานต์คล้ายปูนปั้นประดับชุ่มวัดหัวหนอง อันเป็นลวดลายที่เชื่อว่าได้แรงบันดาลใจจากลวดลายศิลปะจีน ปรากฏมากในสมัยพระเจ้าแสนภู (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20) กระทั่งสมัยพระเจ้าเมืองแก้ว (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22)

ส่วนเจดีย์ปรากฏเฉพาะฐานเจียง 3 ชั้น รองรับบัวคว่ำ ในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จ ส่วนเหนือขึ้นไปหักพังหลายบริเวณมุขฐานเจียงด้านล่างพบเจดีย์ประดับมูมทรงระฆังบนฐานเจียง (สร้างหลังจากเจดีย์ประธาน) ทั้งนี้บริเวณองค์ระฆังประดับลายปูนปั้นรูปดอกไม้ได้อย่างเดียวกับวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ทั้งนี้การประดับเจดีย์ประจํามุมไม่เคยปรากฏมาก่อนที่โบราณสถานในเวียงกุม

กาม รอบเจดีย์ประธานจุดพบกรอบซุ้มโค้งซ้อนลดหลั่นกัน ปลายซุ้มเป็นมกรคายนาค ตอนกลางเหนือปลายซุ้มอาจตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปหงส์หรือกิเลน ที่พบในการประดับเจดีย์ทรงมณฑปยอดระฆัง

สำหรับแท่นบูชา 3 แท่นพบรอบเจดีย์ 3 ด้าน คือ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะเป็นแท่นบูชามีหลังคาคลุม ส่วนทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นมณฑป ราวบันไดตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปมกรคายนาค แต่เดิมคงเคยใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป

ด้านหน้าวิหารเป็นซุ้มโง่งที่มีกรวยเก็จถี่แบบซุ้มโง่งวัดหัวหนอง ลักษณะซุ้มโง่งตอนล่างเป็นฐานเขียงในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรับชั้นหน้ากระดานยกเก็จ บริเวณมุมยกเก็จอาจตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปกลีบขนุน เหนือขึ้นไปเป็นชั้นปัทม ปลายซุ้มโค้งตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์ในกรอบช่องกระจกลับลายกนก ตอนกลางปลายซุ้มประดับเจดีย์องค์เล็กใช้เทคนิคการปั้นแบบที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ภายในช่องประตูซุ้มบานประตูไม้ 2 บานอาจคล้ายกับซุ้มวัดกุฎีป่าด้อมและวัดกุ่มกามที่ปรางหมายเลข 1 ที่พบช่องสำหรับสอดวงกลบไม้ระหว่างซุ้มโง่งและวิหารปูลูอิฐเป็นทางเดินนำเข้าสู่วิหาร เช่นเดียวกับแผนผังวัดกุฎีอ้ายหลาน, วัดหัวหนอง, วัดกุฎีไร่, วัดกุฎีไม่ซัง และวัดพญาเมืองราย แต่ว่าบันไดทางเดินของวัดหนานช้างเริ่มตั้งแต่บริเวณทำน้ำปิงห่างมาสู่ตัววิหาร

บริเวณด้านหลังเจดีย์พบอาคารขนาดใหญ่ 2 หลัง คือ อาคารหลังที่ 1 ติดกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นอาคารทรงมณฑป ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้าตกแต่งหัวบันไดด้วยปูนปั้นรูปมกร และบันไดด้านหลัง 2 ทาง ลักษณะตัวอาคารที่ปรากฏประกอบด้วยฐานเขียง 3 ชั้น รับชั้นบัวคว่ำและท้องไม้หน้าอาคารมีแท่นบูชา 1 แท่น หลังอาคารพบร่องรอยการต่อเติมอาคารอีกหลัง อาคารหลังที่ 2 พบหลังเจดีย์ มีร่องรอยการต่อเติมหลายครั้ง ลักษณะคล้ายอุโบสถวัดปู่เปี้ยอาจเคยเป็นอาคารที่ใช้ประกอบกิจสงฆ์และต่อมาเปลี่ยนเป็นอาคารที่พักสงฆ์ นอกจากนี้ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบอาคารอีก 3 แห่งใช้เป็นที่พำนักสงฆ์ และพบอาคารซึ่งคาดว่าเป็นห้องน้ำอีก 1 แห่งในบริเวณเดียวกัน

โบราณวัตถุที่พบเป็นภาชนะดินเผาแบบหริภุญไชย (พุทธศตวรรษที่ 19-20) เครื่องถ้วยจีนแบบราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) วัดหนานช้างเป็นวัดใหญ่ มีอาคารสร้างซ้อนทับกันหลายสมัย อาคารรุ่นแรกๆ ได้แก่ วิหาร, เจดีย์, กำแพงแก้วและซุ้มโง่งซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เนื่องจากเจดีย์ประธานที่พบมีความคล้ายกับองค์พระธาตุหริภุญไชย (ปลายศตวรรษที่ 20) ความสำคัญทางโบราณวัตถุที่พบคือ ถ้วยชามแบบศิลปะจีน ที่เขียนอักษรที่ก้นถ้วยว่า “ต้าหมิงวันลี่” หมายถึงพระเจ้าต้าหมิงวันลี่ (พ.ศ. 2116-2163) ซึ่งตรงกับสมัยพระมหาธรรมราชา, พระนเรศวรและพระเอกาทศรถของอยุธยา และตรงกับสมัยมังนรธาช่อต่อเนื่องถึงมองกอยต่อ กษัตริย์พม่าที่เข้ามาปกครองล้านนา ผลจากสงครามทำให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง จึงได้เกิดการนำของมีค่า เช่น

เครื่องถ้วย มาฝั่งซ่อนไว้ เหล่านี้เป็นเหตุการณ์ก่อนที่จะเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่และเวียงกุมกามทิ้งร้างในเวลาต่อมา

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดห่านาง

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินมาก
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย
3. มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ จึงมีน้ำขัง เมื่อมีฝนตกต่อเนื่อง

19. วัดห่านาง

วัดห่านางตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดห่านางในหลักฐานเอกสาร โบราณถ้านนาแต่อย่างใด โดยชื่อซึ่งชาวบ้านเรียกกันอาจเนื่อง มาจากวัดนี้ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำ (ปัจจุบันไม่ปรากฏหนองน้ำให้เห็นอีกแล้ว) จากการขุดแต่งศึกษา โบราณสถานวัดห่านางมีบริเวณครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 4 ไร่เศษ นับเป็นโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่มาก กลุ่มหนึ่งในเวียงกุมกาม

ภาพที่ 2.19 ภาพเจดีย์ข้างล้อม วัดห่านาง

ประกอบด้วยโบราณสถานจำนวน 5 กลุ่มได้แก่

โบราณสถานกลุ่มที่ 1 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัด ประกอบด้วย เจดีย์ข้างล้อม วิหาร และเจดีย์ด้านข้างวิหาร รูปแบบวิหารในโบราณสถานกลุ่มที่ 1 เป็นวิหารโถงผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน สำหรับประดิษฐานพระประธาน ซึ่งบริเวณฐานชุกชีพระประธานมีร่องรอยการสร้างซ้อนทับกัน 2 สมัย มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้าและด้านข้างของวิหาร โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องขอ หน้าวิหารปรากฏร่องรอยการก่อซุ้มประตูทางเข้า

สำหรับเจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหารมีลักษณะทรงมณฑป จากการขุดแต่งพบว่ามีโครงสร้างเจดีย์ทับองค์เดิมที่ประดับประติมากรรมข้างล้อมรอบฐานเจดีย์ โดยส่วนฐานตอนล่างมีลักษณะแบบฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น บนฐานเชิงชั้นที่ 2 ประดับประติมากรรมปูนปั้นรูปช้างหมอบในท่าคู้

ขาหน้า ปล่อยวงจรดพื้นดิน โผล่ออกมาจากฐานเพียงครึ่งตัว ด้านละ 5 เชือก สมัยต่อมาจึงได้ก่ออิฐ ฉาบปูนปิดทับรูปข้างทั้งหมดกลายเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยง แล้วถมฐานเดิมด้วยหินและปูทับ ด้วยอิฐ ทั้งยังก่อกำแพงอิฐเดี่ยว ล้อมรอบองค์เจดีย์เดิมที่มีข้างล้อม ทางทิศใต้เพียงด้านเดียว เมื่อพิจารณาฐานเจดีย์ที่มีข้างล้อม สามารถนำไปเปรียบเทียบกับเจดีย์ที่วัดเจดีย์หลวง และวัดเชียงมั่น ในตัวเมืองเชียงใหม่ คาดว่าสร้างขึ้นในลัทธิลังกาวงศ์ที่ได้แพร่เข้ามาสู่ล้านนาราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และอาจเป็นในคราวที่พระมหาธรรมคัมภีร์กลับมาจากลังกา ภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ไม่ปรากฏความนิยมสร้างเจดีย์ข้างล้อมในล้านนาอีก

ข้อสังเกตของไกรสิน อุ๋นใจจินต์ จากลักษณะข้างหมอบในทำคูหาหน้า ปล่อยวงจรดพื้นดิน โผล่ออกมาจากฐานเพียงครึ่งตัว มีลักษณะคล้ายกับข้างหมอบที่เจดีย์วันเวลี ประเทศศรีลังกา นอกจากนี้ด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของเจดีย์ เป็นที่ตั้งของเจดีย์ขนาดเล็ก 2 องค์ ที่คงจะสร้างขึ้นในสมัยเดียวกับเจดีย์ข้างล้อม เจดีย์ด้านทิศเหนือก่อในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเก็จ 2 ตอน 3 ด้าน เฉพาะด้านที่อยู่ติดเจดีย์ข้างล้อม ทำเป็นฐานเขียง (ไม่ยกเก็จ) อาจสร้างขึ้นเพื่อจำลองเจดีย์ประธาน นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ย่อมุมไม้ 22 ข้างวิหารอีก 1 องค์ จากการขุดแต่งพบองค์ระฆังมีลักษณะคล้ายกลีบบระเพ็ด สภาพชำรุดแตกหักเหลือเพียงครึ่งหนึ่ง, บัลลังก์ประดับด้วยลายดอกจันทน์

โบราณสถานกลุ่มที่ 2 ประกอบด้วยอุโบสถและมณฑป

อุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้า และบันไดขนาดเล็กริมข้างของแนวยกเก็จตอนหน้าทั้ง 2 ข้าง และบริเวณผนังอาคารด้านทิศใต้ก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมค่อนข้างซับซ้อน ด้านทิศเหนือ มีมณฑปสร้างเชื่อมออกไปจากอุโบสถ ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานฐานปัทม์ยกเก็จ 3 ตอน 3 ด้านยกเก็จ ยกเว้นด้านทิศใต้ที่เป็นทางเดินเชื่อมต่อกับอุโบสถ

โบราณสถานกลุ่มที่ 3 ตั้งอยู่ทางทิศเหนือสุดของวัดหัวหนอง ประกอบด้วยแนวกำแพงแก้ว และซุ้มโขง ซึ่งแผนผังของซุ้มยกเก็จคล้ายกับซุ้มโขงที่วัดเจ็ดยอดซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 บริเวณฐานซุ้มโขงตกแต่งเป็นฐานปัทม์ท้องไม้ลูกแก้วอกไก่คู่ ท้องไม้ตกแต่งด้วยประติมากรรมปูนปั้นนูนสูงรูปสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก เช่นรูปกิลิน หงส์ และสิงห์ ประติมากรรมปูนปั้นเหล่านี้ใกล้เคียงฐานชุกชีวัดอู่ก้าง ที่อาจจะได้รับแรงบันดาลใจจากลวดลายศิลปะจีนปรากฏในสมัยพระเจ้าแสนภู (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20)

โบราณสถานกลุ่มที่ 4 ตั้งอยู่ที่ทางทิศเหนือสุดของวัดหัวหนอง พบแนวกำแพงแก้ว, ฐานอาคารที่แบ่งเป็นห้องสี่เหลี่ยมขนาดต่างๆ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหมู่กุฏิสงฆ์ ทางทิศใต้ของหมู่กุฏิ เป็นบ่อน้ำ ถัดไปเป็นซุ้มโขง ซึ่งน่าจะเป็นทางเข้าออกเชื่อมต่อกับโบราณสถานกลุ่มที่ 5

โบราณสถานกลุ่มที่ 5 โบราณสถานกลุ่มนี้ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ประกอบด้วย เจดีย์, วิหาร, อุโบสถ, หันหน้าไปทางทิศตะวันออก และอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตามแนวทิศเหนือ-ใต้ เชื่อมต่อกับวิหาร มีแนวเสมาหินทรายและหินแกรนิตปักกำหนดเขตเป็นระยะๆ รูปแบบวิหารในโบราณสถานกลุ่มที่ 5 เป็นวิหาร โถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ห้องด้านหลังมีฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหลัก และบันไดขนาดเล็กด้านทิศเหนือของแนวยกเก็จด้านหน้า โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ส่วนเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหารบนฐานเดียวกัน (ฐานไพที) ปรากฏให้เห็นเฉพาะฐานล่างในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานหน้ากระดานกลม โดยส่วนยอดได้พังทลายไปไม่ทราบรูปแบบที่ชัดเจน น่าสังเกตว่ารูปแบบของการสร้างเจดีย์และวิหารบนฐานเดียวกันนี้ พบมากในโบราณสถานที่ยังสร้างในสมัยล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 อุโบสถตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของวิหาร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก คงเหลือเพียงส่วนฐานอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า

ซึ่งด้านข้างอุโบสถมีใบเสมาศิลาปักกำหนดเขตไว้ 1 แท่ง การที่พบแนวเสมาหินทรายและหินแกรนิตปักกำหนดเขตเป็นระยะๆ แสดงให้เห็นถึงการแบ่งเป็นสัดส่วนให้แตกต่างกันอย่างชัดเจนอาจเป็นไปได้ว่า สร้างขึ้นต่างสมัยกันหรือสร้างขึ้นในนิยามต่างกัน เช่น เดิมนับถือนิกายลังกาวงศ์เก่า ต่อมาคติเปลี่ยนไป หันไปนับถือนิกายลังกาวงศ์ใหม่ ข้อความในจารึกสอดคล้องกับข้อสังเกตของจิรศักดิ์ เศรษฐ์ญา ที่มีความเห็นว่าชิ้นส่วนองค์ระฆังแบบกลีบมะเฟือง ที่พบในโบราณสถานกลุ่มที่ 1 นั้น มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ระฆังของเจดีย์เพิ่มมูมในศิลปะอยุธยาตอนกลาง รวมทั้งชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมบางชิ้นน่าจะเป็นชิ้นส่วนยอดทรงบัวกลุ่มเถา แสดงถึงการติดต่อกันระหว่างชุมชนในเวียงกุมกามกับชุมชนทางอยุธยา โบราณวัดหัวหนองมีการบูรณะต่อเนื่องกันหลายสมัย ซึ่งโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้นในระยะแรกๆ ได้แก่ โบราณสถานกลุ่มที่ 1 ทั้งนี้จากการวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดหัวหนองสอดคล้องกับโบราณวัตถุที่พบ อาจกล่าวได้ว่า โบราณสถานวัดหัวหนองน่าจะสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 และคงได้รับการบูรณะสร้างเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งเวียงกุมกามถูกทิ้งร้างไป

ปัญหาที่เกิดกับโบราณสถานวัดหัวหนอง

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินเล็กน้อย
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย
3. มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ ช่วงฤดูฝน มีหญ้าขึ้นรกทึบ

20. วัดอীগัง หรือวัดอีด่าง

วัดอীগัง หรือวัดอีด่าง ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของแม่น้ำปิงสายเก่า (ปิงห่าง) จากการศึกษาไม่ปรากฏชื่อวัดอীগัง หรือวัดอีด่าง ในหลักฐานทางด้านเอกสาร โบราณสถานล้านนาฉบับใดคำว่าอীগัง หรืออีด่าง เป็นภาษาถิ่นความหมายว่า ลิงหรือค่าง ซึ่งอดีตเคยมีฝูงลิงหรือค่างอาศัยบริเวณซากวัดร้างแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกว่าอীগัง นอกจากนี้ปรากฏเรื่องเล่าสืบต่อมากันว่า มีนางค่างตัวหนึ่งทำประโยชน์แก่พระราชามาก เมื่อนางค่างตายลงพระราชาก็สร้างวัดนี้ถวายแก่นางค่างตัวนี้ เดิมสภาพโบราณสถานวัดอীগัง เต็มด้วยป่ารก มีต้นไม้ยืนต้นขึ้นหนาแน่น

ภาพที่ 2.20 ภาพวัดอীগัง

ในปีพ.ศ. 2528 - 2529 กรมศิลปากร โดยหน่วยศิลปากรที่ 4 ได้ดำเนินการปฏิบัติงานขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดี โดยขุดลอกฐานและเสริมความมั่นคงแก่เจดีย์ ในปีถัดไป (พ.ศ. 2529) จึงดำเนินการต่อเนืองในส่วนวิหาร และฐานประทักษิณเจดีย์ ต่อมาปี พ.ศ.2546 กรมศิลปากร โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด โบราณอนุรักษ์ ได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานทางทิศตะวันออกเฉียงและตะวันตกของวัดอীগัง พบโบราณสถานเพิ่มเติมได้แก่ อาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวิหาร และแนวกำแพงแก้วทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเจดีย์ โบราณสถานภายในวัดอীগัง ประกอบด้วย กำแพงแก้ว เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร โดยมีแท่นบูชา รอบเจดีย์ 3 ด้าน และอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากการวิเคราะห์ทางธรณีวิทยาของชั้นดินบริเวณวัดอীগัง พบว่าประกอบด้วยตะกอนดินทรายกรวดในลักษณะที่น้ำพัดมาทับถมมีความสูงถึง 2.30 เมตร เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเวียงกุมกามเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่จริง

วิหารวัดอীগังเป็นแบบวิหาร โถง ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 3 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน มีห้องคูหา (กันคูฎิ) อยู่ด้านหลังห้องประธาน เช่นเดียวกับวิหารวัดป่าเยี้ย และวัดพญามังราย ซึ่งภายในห้องคูหา มีแท่นฐานชุกชี 1 แท่น มีบันไดสู่ฐานประทักษิณทั้งด้านตะวันออกและด้านตะวันตก พื้นวิหารปูอิฐ ฉาบปูนขาว ประกอบด้วยฐาน

เสาวินาร 6 คู่ ทำด้วยศิลาแลงรูปกลมซ้อนด้วยอิฐสามเหลี่ยมฐานโค้ง มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า และบันไดด้านข้างทั้ง 2 ข้างของห้องกลาง บันไดด้านหน้าเป็นแบบบันไดนาค เนื่องจากได้พบชิ้นส่วนปูนปั้นรูปเกล็ดนาคบริเวณฐานวิหารด้านหน้า จากการขุดแต่งพบว่าวิหารวัดอীগังมีการก่อสร้างทับซ้อน 2 สมัย สมัยหลังได้สร้างวิหารทับฐานวิหารเดิม และสร้างห้องคูหาเชื่อมต่อกับฐานประทักษิณที่รองรับเจดีย์ เนื่องจากพบร่องรอยการก่อสร้างบริเวณฐานชุกชีและมุกกเก็จด้านทิศตะวันตกของฐานวิหารด้านหลัง ส่วนเจดีย์ประธานตั้งอยู่บนฐานประทักษิณที่เชื่อมต่อท้ายวิหารเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาฐานตอนล่างเป็นฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐาน 8 เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งจิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา ได้สันนิษฐานว่า ฐาน 8 เหลี่ยมเหนือชั้นฐานเชิงนี้อาจเป็นงานซ่อมแซมในครั้งหลัง ถัดขึ้นไปเป็นชั้นปัทมท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ในผังกลม 2 ชั้น ส่วนตอนกลางองค์เจดีย์เป็นฐานเชิงในผังกลม ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับมาลัยเถาแบบปัทมท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ในผังกลม 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังที่มีบัวปากระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ส่วนบนพังทลายไม่ทราบรูปแบบที่ชัดเจน ลักษณะการซ้อนของฐานเชิงนี้ช่วยเพิ่มความสูงของฐานเจดีย์ล้านนาแบบเดิม เนื่องมาจากการยึดของชั้นฐานส่งผลให้องค์ระฆังมีขนาดเล็กและเพียวขึ้น ในกรณีนี้บางท่านมีความเห็นว่าองค์ระฆังวัดอীগังยึดสูงเกือบเท่าองค์ระฆังของเจดีย์ทรงปราสาท ซึ่งน่าจะเป็นวิวัฒนาการของเจดีย์ล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - 22

หลักฐานอีกแห่งหนึ่งคือห้องกรุที่อยู่บริเวณใต้องค์ระฆัง ลักษณะเป็นห้องทรงกลมฉาบปูนขาว เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร นอกจากนี้ยังพบองค์ระฆังเดิมฉาบปูนขาวอยู่ในองค์ระฆังปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าเจดีย์ประธานวัดอীগังนี้มีการสร้างเสริมในสมัยหลัง รอบองค์เจดีย์เป็นที่ตั้งของแท่นบูชา จำนวน 3 แท่น คือ ทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศใต้ โดยด้านทิศใต้มีบันไดขนาดใหญ่และมีกำแพงล้อมรอบ ทั้งนี้บริเวณมุมกำแพงพบเสาและกระเบื้องดินขอ อาจเป็นไปได้ว่าแท่นบูชานี้มีหลังคาคลุม สำหรับลานประทักษิณรอบเจดีย์ซึ่งเชื่อมต่อกับท้ายวิหารเป็นการสร้างเพิ่มเติมภายหลัง ทำให้บันไดทางขึ้นลงด้านข้างทางทิศตะวันออกและตะวันตกของลานประทักษิณขาดความสมดุล โดยมีรูปแบบและขนาดที่แตกต่างกัน ทั้งนี้แผนผังการก่อสร้างเชื่อมกันระหว่างฐานวิหารและฐานประทักษิณอาจเปรียบเทียบกับวัดปู่เปี้ย มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ฐานประทักษิณของวัดอীগังมีความสูงมากกว่าวัดอื่นภายในเวียงกุมกาม ซึ่งสาเหตุนี้อาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของวัดเป็นที่ลุ่มต่ำ และตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง คงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมมาก จึงต้องแก้ปัญหาโดยการสร้างฐานให้สูงขึ้น สำหรับอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ได้รับการขุดแต่งในปีพ.ศ. 2546 ตั้งขนานกับฐานวิหารด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีสภาพที่พังทลายมาก คงเหลือเฉพาะส่วนฐาน ลักษณะอาคารวางผังตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ทิศตะวันตกเฉียงใต้ พบเศษกระเบื้องดินขอบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก แสดงว่าอาคารหลังนี้น่าจะมีหลังคลุม ซึ่งอาจเป็นอุโบสถก็ได้ จาก

การศึกษาชั้นดินพบว่าอาคารหลังนี้มีการสร้างซ้อนกัน 2 สมัย โดยสมัยแรกน่าจะสร้างขึ้นในคราวเดียวกับวิหารและเจดีย์ และสร้างซ้อนทับอาคารหลังแรกในสมัยต่อมา ส่วน โบราณวัตถุที่สำคัญอันเป็นหลักฐานที่สามารถกำหนดอายุได้แก่ แผ่นอิฐมีจารึกอักษรฝักขามและอักษรธรรมล้านนา ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 จากรูปแบบ โบราณสถานวัดอীগ้งมีขนาดใหญ่และตั้งอยู่กลางเวียงกุมกาม อาจเข้าในลักษณะคติการสร้างวัดมหาธาตุในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อศึกษา ร่วมกันแล้วจึงกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัดอীগ้งน่าจะมียุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 และคงได้รับการบูรณะมาอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานวัดอীগ้ง

1. โบราณสถานอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นดินพอสมควร
2. โบราณสถานเข้าถึงได้ง่าย
3. มีระบบท่อระบายน้ำ แต่ไม่มีเครื่องสูบน้ำ ช่วงฤดูฝนมีน้ำขัง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตารางที่ 2.2 ตารางแสดงการหันทิศของวิหารและจำนวนการสร้างซ้อนทับของวิหาร

ลำดับที่	ชื่อวัดและ โบราณสถาน	สร้างในพุทธศตวรรษที่	การหันทิศ ของวิหาร	จำนวนการสร้างซ้อน ทับของวิหาร
1	วัดกู่ขาว	ปลาย 21-22	ใต้	2
2	วัดพันเลา	21-22		หลายครั้ง
3	วัดศรีบุญเรือง	24	-	
4	วัดกุมกามที่ปาราม วิหารหมายเลข 1	21-22	ตะวันออก/เหนือ	1
	วิหารหมายเลข 2 เจดีย์	ปลาย 20-21	ตะวันออก	1
5	วัดกุมกามที่ปารามหมายเลข 1	20-23	เหนือ	1
6	วัดกุ่มะเกลือ	21	ตะวันออก/ใต้	
7	วัดหัวหนอง	20-21	ตะวันออก/ใต้	2
8	วัดกู่คันโพธิ์	-		
9	วัดกาน โลม	19	ตะวันออก	2
10	วัดเจดีย์เหลี่ยม	19	ตะวันตก	
11	วัดปู่เปี้ย	ปลาย 21-22	ตะวันออก	2
12	วัดอีค้าง	21-22	ตะวันออก/เหนือ	2
13	วัดธาตุมหา	21-22	ตะวันตก	2
14	วัดพระเจ้าองค์ดำ	ปลาย 20-21	ตะวันออก/เหนือ	หลายครั้ง(?)
15	วัดพญามังราย	ปลาย 20-21	ตะวันออก/เหนือ	
16	วัดธาตุน้อย	ปลาย 19-22	ตะวันออก/เหนือ	1
17	วัดกู่ริกไม้	20-21	ใต้	
18	วัดกู่ไม้ซัง	21-22	ตะวันตก	
19	กู่ย้ายสี่	21-22	ตะวันตก	
20	กู่ย้ายหลาน	ปลาย 19-20	ตะวันออก	
21	วัดกุมกาม (ร้าง)	19-20		2
22	วัดกุมกาม หมายเลข 1	21-22	ตะวันออก/เหนือ	1
23	กู่ป่าค่อม	21-22	ตะวันออก/ใต้	
24	วัดอุโบสถ	ต้น 21-22	ตะวันออก	2
25	วัดหนานช้าง	ปลาย 20-21	ตะวันออก/เหนือ	1

2.2.4 นโยบายของภาครัฐและการบริหารจัดการในปัจจุบัน

องค์กรหรือหน่วยงาน ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม ซึ่งประกอบด้วย สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กรบริหารส่วนตำบลอำเภอสารภี และชมรมเรารักเชียงใหม่ รายละเอียดมีดังนี้

สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่

เริ่มดำเนินการขุดค้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 โดยแบ่งตามช่วงเวลาการขุดค้นดังนี้

พ.ศ. 2527 สาเหตุแรกเริ่มคือได้มีการขุดพบพระพิมพ์ดินเผาโดยบังเอิญ และมีจำนวนมาก บริเวณโรงเรียนวัดช้างค้ำ (วัดกาน โทม) เนื่องจากทางโรงเรียนกำลังจะมีการก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ แต่กลับเจอหลักฐานสิ่งสำคัญต่างๆ จนทำให้มีหน่วยงานรัฐเข้ามาควบคุมดูแล นั่นก็คือหน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ (สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ หรือสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ปัจจุบัน) หลังจากนั้น ก็สำเร็จในการขุดแต่ง บูรณะเสริมความมั่นคง และการศึกษาโบราณสถานวัดช้างค้ำ (วัดกาน โทม)

พ.ศ. 2528 ได้ดำเนินการขุดแต่ง โบราณสถานวัดปู่เปี้ย และวัดน้อย

พ.ศ. 2529 ทำการขุดแต่ง โบราณสถานวัดอิ้วก้าง วัดธาตุขาว และวัดกุมกามที่ปาราม

พ.ศ. 2531 ทำการขุดแต่ง ณ วัดหัวหนอง โดยขุดทั้งหมดได้รับการจัดสรรจากกรมศิลปากร เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมา และสิ้นสุดในปี พ.ศ. 2531

พ.ศ. 2532 ทำการขุดแต่ง โบราณสถานเพิ่มอีกจำนวน 5 แห่งคือ วัดพญาเม็งราย วัดหัวหนอง วัดพระเจ้าองค์ดำ วัดคู่มือซ่ง และวัดคู่มือขาวหน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ ได้รับเงินงบประมาณจากแหล่งกู่ของกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจไอพีทีทะเลแห่งประเทศไทยหรือ (OECF)

ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2533 - 2539 นั้นได้หยุดการดำเนินการขุดแต่งเป็นเวลา 7 ปี

พ.ศ. 2540 ทำการบูรณะวัดเจดีย์เหลี่ยม (คู่มือ) และวัดธาตุขาว โดยได้รับงบประมาณจากกรมศิลปากร

ต่อมาในปีงบประมาณ 2542 - 2543 ทำการขุดแต่ง บูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ โบราณสถาน วัดโบสถ์ วัดคู่มือป่าด้อม วัดกุมกามที่ปารามหมายเลข 1 วัดคู่มือจ้อกป้อก วัดคู่มือไร่ วัดคู่มือฮ้ายหลาน วัดคู่มือฮ้ายสี และวัดคู่มือมะเกลือ โดยสำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ได้รับเงินงบประมาณจากแหล่งกู่ของกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจไอพีทีทะเล แห่งประเทศไทยหรือ (OECF)

หรือ (OECF)

ปีงบประมาณ 2545 - 2547 สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ได้รับงบประมาณจากทบวงวัฒนธรรมให้ดำเนินการตามโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม เพื่อให้สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวตามกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนากองการท่องเที่ยว

ตารางที่ 2.3 ตารางแสดงปีการขุดค้น ขุดแต่ง บูรณะ และปฏิภูมิทัศน์

ลำดับที่	ชื่อวัดและโบราณสถาน	สร้างใน พุทธศตวรรษที่	ปีที่ดำเนินการ			
			ขุดค้น	ขุดแต่ง	บูรณะ	ปฏิภูมิทัศน์
1	วัดเสาทิน					
2	วัดกู่ขาว	ปลาย 21-22		2532	2532/2545	
3	วัดพันเสา	21-22		2545	2546	
4	วัดศรีบุญเรือง	24				
5	วัดกุมกามที่ป่าราม วิหารหมายเลข 1	21-22		2542	2543-2544	2543-2544
	วิหารหมายเลข 2 เจดีย์	ปลาย 20-21	2542	2545		
6	วัดกุมกามที่ป่ารามหมายเลข 1	20-23		2542-2544	2542-2544	
7	กุ่มะเกลือ	21		2542-2543	2543	2544
8	วัดหัวหนอง	20-21		2531-2532	2532	
9	วัดกู่ตันโพธิ์	-	อยู่ใต้ถนนทางเข้าวัดกุ่มะเกลือ			
10	วัดกานโถม	19		2527	2527	
11	วัดเจดีย์เหลี่ยม	19			2539	2545
12	วัดปู่เปี้ย	ปลาย 21-22		2528	2528	
13	วัดอีค้าง	21-22		2528-2529	2528-2529	
14	วัดธาตุนาว	21-22		2529	2529	2529-2540
15	วัดพระเจ้าองค์ดำ	ปลาย 20-21			2532	2532
16	วัดพญามังราย	ปลาย 20-21			2532	2532
17	วัดธาตุน้อย	ปลาย 19-22		2528-2529	2529	
18	กู๊รีคไม้	20-21		2542-2543	2543	2544
19	กู๊ไม้ซัง	21-22		2532	2532	2544
20	กู๊อ้ายสี	21-22		2542-2543	2543	2544
21	กู๊อ้ายหลาน	ปลาย 19-20		2542-2543	2543	2544
22	วัดกุมกาม (ร้าง)	19-20	2529	2529	2546	
23	วัดกุมกาม หมายเลข 1	21-22		2545	2546	
24	กู๊ป่าค่อม	21-22		2542-2543	2542-2543	2544
			2545	2545-2546	2545-2546	
25	วัดอุโบสถ	ต้น 21-22		2542-2543	2543	2544
26	วัดหนานช้าง	ปลาย 20-21		2545-2546	2546	

2.2.5 ประชาชนและการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชากรในพื้นที่ คือกระบวนการทำให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการคิด การวางแผน การตัดสินใจร่วมใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อติดตาม

และประเมินผลนำชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้เสนอหลักการและแนวทางการพัฒนาที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมไว้ 5 ประการดังนี้

- 1.) ยึดหลักการความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม หากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นเร้าความสนใจให้มีความรู้ความเข้าใจ จนประชาชนยอมรับความจำเป็นและผลประโยชน์ในการที่จะจัดกิจกรรมเหล่านั้น
- 2.) กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลูกทัศนคติและพฤติกรรมที่ดีและเห็นแก่ส่วนรวมมากกว่า ประโยชน์ส่วนตัว
- 3.) แนวทางการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่ได้รับการดำเนินการต่อไป โดยไม่พึ่งพาทภายนอก เฉพาะในระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง แต่ต้องทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรมและต้องสามารถทำต่อไปเองได้
- 4.) กิจกรรมพัฒนาที่นำไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพพร้อมกับสภาพชุมชนซึ่งหมายรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชนสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี
- 5.) การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน คือผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้งจากราชการเพื่อให้เป็นผู้บุกเบิก สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการพัฒนาเวียงกุมกามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

การมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน และการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย

- เสนอความคิดเห็นในที่ประชุมเกี่ยวกับการพัฒนาเวียงกุมกามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว
- ร่วมวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว
- ร่วมตัดสินใจเพื่อเลือกกิจกรรมการท่องเที่ยว
- ร่วมกำหนดกฎเกณฑ์ หรือมาตรการที่ใช้สำหรับการท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับนโยบาย

ท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมในการลงทุนและดูแลผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว (Benefits) ประกอบด้วย

- บริจาคเงินให้การปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในแหล่งท่องเที่ยว
- บริจาควัสดุอุปกรณ์ในการร่วมพัฒนา
- ช่วยเหลือด้านแรงงานในการพัฒนา
- การเข้าร่วมดูแลผลประโยชน์ของหมู่บ้าน

การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation)

- ปฏิบัติตามกฎหมายและมาตรการที่กำหนดไว้
- เข้าร่วมกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่จัดขึ้น
- ร่วมเป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงาน

การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล (Evaluation)

- ร่วมประเมินผลงานกิจกรรมที่ได้จัดขึ้นในแต่ละครั้ง
- ร่วมหาแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรม
- ควบคุมกฎหมายและมาตรการด้านการท่องเที่ยวอย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้ยังได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนไว้ 2 ประการ คือ

1.) การมีส่วนร่วมแบบมีตัวตน (Representation) คือ จะเข้าร่วมกิจกรรมโดยผ่านตัวแทนของตน

2.) การเข้าร่วมแบบไม่มีตัวตน (Non representation) คือ จะเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรง อย่างไรก็ตามองค์การสหประชาชาติได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบ คือ การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (Spontaneous) โดยการเป็นอาสาสมัครหรือรวมตัวกันเองขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองโดยเป็นการกระทำที่มีได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (Induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการเห็นชอบหรือสนับสนุนโคจรบาลซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศที่กำลังพัฒนา

การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (Coercived) เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลภายใต้การจัดการ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่จะไม่ได้ผลในระยะยาวและจะมีผลเสียที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนจะประสบผลสำเร็จได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหลายประการ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมครั้งนี้ คือ

ความศรัทธาที่มีต่อบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ประชาชนมาร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นส่วนรวม เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ การร่วมทำบุญก่อสร้างโบสถ์ ศาลา เป็นต้น

ความเกรงกลัว ความเกรงใจต่อบุคคลที่เคารพนับถือ มีเกียรติยศ หรือตำแหน่งหน้าที่ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่ศรัทธาหรือมีความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น การขอผู้ใหญ่ออกรื้อให้ช่วย เป็นต้น

ประชาชนต้องมีความตั้งใจและเต็มใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น เช่นเดียวกับหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินงาน โครงการต่างๆ ก็ต้องมีความจริงจังในการทำงานเช่นกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในเวียงกุมกาม

การมีจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์เวียงกุมกาม และมีอาสาสมัครประจำหมู่บ้านที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ดูแลรักษาความสะอาดบริเวณรอบโบราณสถาน ซึ่งจะทำให้ความสะอาดได้เฉพาะบริเวณรอบๆตัวโบราณสถานเท่านั้น เพราะในตัวโบราณสถานจะเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากรดูแล ส่วนต่อมาก็คือการดูแลความปลอดภัยไม่ให้มีการลักลอบขุดค้นโบราณสถาน เป็นต้น

นอกจากนั้นประชาชนในหมู่บ้านได้มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การจัดงานประจำปีงานประเพณีลอยกระทง งานทรงน้ำพระธาตุ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการร่วมมือกันเองของพระสงฆ์ กับกลุ่มชาวบ้าน เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามสืบต่อไป

ในส่วนของปัญหานั้น ส่วนใหญ่แล้วจะเกิดกับปัญหาทางด้านงบประมาณการจัดกิจกรรมต่างๆ ซึ่งจะไม่ค่อยได้รับความสนใจจากภาครัฐ และงบประมาณการพัฒนาด้านอื่นๆ เช่น การพัฒนาถนนเข้าสู่โบราณสถานก็ยังคงขาดช่วงไป ตั้งแต่ปี 2547 ซึ่งทำให้กลุ่มชาวบ้านต้องหาทางพัฒนาเพื่อชุมชนของตนเอง

2.2.6 พัฒนาการทางด้านกายภาพของเวียงกุมกามจากอดีตถึงปัจจุบัน

ในอดีตลักษณะทางกายภาพของเวียงกุมกาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง มีการศึกษาลักษณะทางธรณีวิทยา โดยสุจิตร์ พิตรากุล และวุฒิ อุตตโม (พ.ศ. 2530) ได้ศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งได้พบร่องรอยของทางน้ำปิงเก่าถึง 3 ทาง อธิบายได้ดังนี้ คือ

1. แม่น้ำปิงเก่า (1) หรือ ปิงห่าง, ปิงฮ้าง, ปิงร้าง พาดขนานกับตัวเวียงกุมกามทางทิศเหนือ ด้านวัดคูขาว แล้วไหลขนานไปกับถนนสายเชียงใหม่-ลำพูนสายเก่า (ทางหลวงหมายเลข 106) ผ่านอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่, อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ไหลผ่านบ้านอุโมงค์, บ้านหนองหมู และบ้านปิงห่างแล้วไปบรรจบกับแม่น้ำกวังที่บ้านสบปิง ด้านเหนือตัวเมืองลำพูน (เมืองหริภุญไชย) 6 กิโลเมตร ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยปรากฏเป็นหนองน้ำเล็กๆ ตามแนวเดิม

2. แม่น้ำปิงเก่า (2) แยกจากแม่น้ำปิงเก่า (1) หรือปิงห่าง ไหลผ่านทางด้านทิศใต้วัดศรีบุญเรือง ไหลลงไปทางใต้ใกล้

3. แม่น้ำปิงเก่า (3) ซึ่งปัจจุบัน ก็คือแม่น้ำปิงตะวันออกของแม่น้ำปิงปัจจุบัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มต่ำเกิดจากตะกอนดินที่ถูกพัดและทับถมโดยแม่น้ำปิง เหมาะสำหรับการเพาะปลูก

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเวียงกุมกาม

สาเหตุที่ทำให้โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปนั้นมีสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยสาเหตุทางตรงซึ่งก็ได้แก่ การบุกรุกพื้นที่ การขุดค้นหาทรัพย์สินโดยไม่ได้รับอนุญาต การผูกเรือนโดยธรรมชาติ การที่มีวัชพืชและต้นไม้ผุดขึ้นมาจากตัวโบราณสถาน รวมทั้งสัตว์เลื้อยต่างๆ ที่ปล่อยเข้ามาในบริเวณใกล้เคียง และการเข้าไปใช้พื้นที่อันมีลักษณะที่เป็นการทำลายโบราณสถาน เช่น การขึ้นไปเหยียบย่ำ รื้อถอนชิ้นส่วนของโบราณสถาน สาเหตุทางอ้อมได้แก่ การทำกิจกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น การจัดงานตลาดนัดขายของถูกในบริเวณใกล้เคียง เพราะจะทำให้มีเศษขยะที่ถูกทิ้งกระจายเข้ามาในเขตโบราณสถานเป็นภาพที่ไม่สวยงามแก่คนที่พบเห็น ตลอดจนจนถึงนักท่องเที่ยวที่เข้ามา อีกปัญหาหนึ่งซึ่งก็คือ การสร้างตึกหรืออาคาร และบ้านจัดสรร ซึ่งเป็นการเพิ่มความหนาแน่นของประชากรแล้วยังมีการที่ตัวอาคารยังบดบังทิวทัศน์ที่สวยงามของเมืองโบราณหรือโบราณสถาน ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่ไม่สวยงามต่อโบราณสถาน

2.2.7 ปัญหาทางด้านกายภาพและการพัฒนาพื้นที่ในอนาคต

ปัญหาหลักทางด้านกายภาพของเวียงกุมกาม คือ โดยลักษณะของพื้นที่ที่ตั้งแล้วพบว่าพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ลุ่มต่ำอยู่ริมแม่น้ำปิงมีน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนของทุกปี จึงทำให้พื้นที่บริเวณโบราณสถานซึ่งอยู่ต่ำลงไปกว่าระดับผิวดินพอสมควร ณ ปัจจุบัน จึงทำให้โบราณสถานบางแห่งมีน้ำท่วมขังตลอดทั้งปี ทำให้เกิดความเสียหายกับตัวโบราณสถานเป็นอันมาก เนื่องจากตัวโบราณสถานสร้างด้วยอิฐที่มีอายุมาก ความแข็งแรงความทนทานของอิฐก็ลดลง อีกทั้งยังถูกกัดเซาะจากน้ำที่ขังตลอดช่วงฤดูฝน อีกทั้งผลจากการผูกเรือนจากแดดและลมยิ่งทำให้โบราณสถานเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว เบื้องต้นได้มีการแก้ไขโดยได้มีการขุดวางท่อบริเวณรอบโบราณสถานเพื่อระบายน้ำ แต่ก็ไม่มีเครื่องสูบน้ำสำหรับสูบน้ำออกจากโบราณสถาน ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาที่ทำให้ยังคงมีน้ำขังอยู่เหมือนเดิม ก่อให้เกิดสภาพที่ไม่ชวนมองแก่นักท่องเที่ยว

ปัญหาจากสภาวะแวดล้อมที่เกิดจากการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งแผ่ขยายไปทุกทิศทุกทาง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวเมืองเชียงใหม่ และมีการสร้างถนนวงเวียนรอบกลางที่ได้ทำถนนตัดผ่านระหว่างถนน เชียงใหม่ - หางดง กับ ถนนสายชูปเปอร์ไฮเวย์ซึ่งใกล้กับบริเวณที่ตั้งของเวียงกุมกาม เป็นผลให้เวียงกุมกามที่อยู่ใกล้กับตัวเมืองเชียงใหม่ ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของเมืองอันเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาเช่น

- ความต้องการที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้น จึงได้มีนายทุนในท้องถิ่นและนายทุนจากต่างถิ่นเข้ามาลงทุนทำโครงการบ้านจัดสรร ตึกแถวขายและให้เช่า ซึ่งเกิดปัญหาการรื้อกำแพงพื้นที่โบราณสถาน

- การสร้างอาคารที่บดบังความสวยงามของโบราณสถาน ทำให้ขัดต่อความรู้สึกและขัดต่อสายตาของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชมโบราณสถาน
- อีกปัญหาหนึ่งซึ่งต่อเนื่องมาจากปัญหาข้างต้นคือ ความมีจิตสำนึกต่อพื้นที่โบราณสถาน เนื่องจากการอพยพเข้ามาทำงานในเมืองเชียงใหม่ของคนต่างถิ่น ที่มีแหล่งพำนักอยู่ในบริเวณใกล้ เคียงและในพื้นที่ของเวียงกุมกามและรวมถึงชาวบ้านในท้องถิ่นเดิมบางส่วนยังขาดจิตสำนึกที่ดีต่อ โบราณสถานจึงถูกละเลยปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ได้รับการใส่ใจจากประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้ บริเวณโบราณสถานเท่าที่ควร
- การลักลอบขุดค้น บุกรุก และทำลายแหล่งโบราณสถานโดยเจตนา หรือไม่เจตนา ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นต้น

2.3 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับภาพยนตร์

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับภาพยนตร์สารคดี

สหพันธ์ภาพยนตร์สารคดีโลก (World Union of Documentary Film) ให้คำจำกัดความถึงภาพยนตร์สารคดีไว้เมื่อปีค.ศ.1948 โดยจำกัดความว่า ภาพยนตร์สารคดีหมายถึง วิธีการใดๆ ก็ตามในการบันทึกแง่มุมต่างๆ ของความเป็นจริงลงบนแผ่นฟิล์ม จะโดยการถ่ายทอดเหตุการณ์จริง หรือสร้างสถานการณ์ที่เหมือนจริงและสมเหตุสมผลขึ้นก็ได้ เพื่อที่จะกระตุ้นอารมณ์หรือเหตุผลในกลุ่มผู้ชม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเร่งเร้าความอยากรู้ และขอบเขตของความรู้และความเข้าใจของคนเราให้กว้างขวางออกไป รวมทั้งเพื่อนำเสนอปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไขอย่างตรงไปตรงมาในด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ของมนุษย์

John Grierson ได้บัญญัติคำว่า Documentary แล้วให้ความหมายไว้ว่า สารคดี คือ การนำเสนอความจริงอย่างสร้างสรรค์ โดย Grierson เชื่อว่าการนำเสนอสารคดีต้องให้ความสำคัญกับการจัดฉาก และส่วนประกอบที่เป็นรายละเอียดของเรื่องราว รวมทั้งการนำเสนอเรื่องราวนั้นจะต้องเป็นไปตามวิถีทางที่สร้างสรรค์ เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ⁹

Paul Rotha นักสร้างภาพยนตร์ ผู้ร่วมบุกเบิกการสร้างภาพยนตร์สารคดีทำงานร่วมกับ John Grierson ได้สรุปว่า ภาพยนตร์สารคดี คือ ภาพยนตร์ที่ใช้เพื่อสื่อความหมายอย่างสร้างสรรค์ และเป็นเรื่องราวสภาพชีวิตของประชาชนในสังคมที่เป็นอยู่จริงๆ

Willis และ Arienzo ได้ให้คำนิยามไว้ว่า สารคดี คือ รายการหรือภาพยนตร์เรื่องใดก็ตามที่ถูกผลิตขึ้นโดยต้องการที่จะบุกเบิกแสวงหาความจริง และจะต้องมีข้อมูลพื้นฐานในรูปของเอกสาร

⁹ Ellis, 1989: 5; Rabiger, 1998:3

Raymon Spottiswood นักวิชาการและผู้เขียนทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของภาพยนตร์ได้แสดงความเห็นว่า ภาพยนตร์ที่จะเรียกว่าเป็นภาพยนตร์สารคดีได้ จะต้องดูที่เนื้อหาและวิธีการของภาพยนตร์ ที่สามารถถ่ายทอดการแสดงจากชีวิตจริง ซึ่งมนุษย์มีความสัมพันธ์อยู่กับองค์กรต่างๆ ของชีวิตและสังคม เรื่องราวดังกล่าวอาจจะเกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ส่วนเทคนิคการสร้างภาพยนตร์นั้นเป็นเพียงรูปแบบส่วนประกอบของเนื้อหาและเรื่องราวที่นำมาสร้างเท่านั้น¹⁰

ภาพยนตร์สารคดีและภาพยนตร์ทดลอง¹¹

สามารถแบ่งภาพยนตร์เป็นประเภทต่างๆ ได้มากมาย ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่เลือกใช้ อย่างไรก็ตาม สำหรับในแวดวงภาพยนตร์ ภาพยนตร์ 2 ประเภทที่มักถูกกล่าวถึงอยู่เสมอ และเป็นที่ยอมรับมากที่สุด (ถ้าไม่นับภาพยนตร์บันเทิงที่ฉายตามโรงภาพยนตร์ทั่วไป) ก็คือ ภาพยนตร์สารคดี (Documentary Film) และภาพยนตร์ทดลอง (Experimental Film) นั่นเอง

ภาพยนตร์สารคดี (Documentary Film) มีผู้ให้นิยามของภาพยนตร์สารคดีไว้มากมาย อาทิ

- ภาพยนตร์ที่นำเสนอความจริงอย่างสร้างสรรค์
- ภาพยนตร์ที่ใช้เพื่อสื่อความหมายอย่างสร้างสรรค์ และเป็นเรื่องราวสภาพชีวิตในสังคมที่เป็นอยู่จริงๆ
- ภาพยนตร์ที่ใช้วิธีการใดๆก็ตามในการบันทึกแง่มุมต่างๆของความเป็นจริงลงบนแผ่นฟิล์ม จะโดยการถ่ายทอดเหตุการณ์จริง หรือสร้างสถานการณ์ที่เหมือนจริงและสมเหตุสมผลขึ้นก็ได้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเร่งเร้าความอยากรู้ และขยายขอบเขตความเข้าใจของคนเราให้กว้างออกไป

สำหรับจุดกำเนิดของภาพยนตร์สารคดีนั้นก็เริ่มมาตั้งแต่การสร้างภาพยนตร์ของพี่น้องลูมิแอร์ เช่น การบันทึกภาพคนงานเดินออกจากโรงงาน การเข้าเทียบขบวนขบวนรถไฟ ซึ่งมีลักษณะของการบันทึกภาพเหตุการณ์จริง แม้ว่าภาพยนตร์ดังกล่าวจะยังไม่ถือว่าเป็นสารคดี แต่ก็เป็นการเริ่มต้นของภาพยนตร์แนวนี้ ในปี 1895

อีก 30 ปีต่อมา ภาพยนตร์สารคดีจึงถือกำเนิดขึ้นในประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ โดยมีหัวหอกสำคัญ คือ อเมริกา รัสเซีย และอังกฤษ การเริ่มต้นของภาพยนตร์สารคดีนั้นก็มาจากความคิดของนักสร้างภาพยนตร์กลุ่มที่มองว่า ภาพยนตร์เรื่องแต่งที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่ได้ใช้ศักยภาพที่แท้จริงของ

¹⁰ Ellis, 1989: 5; Rabiger, 1998: 3

¹¹ อ.มานิช ชุ่มเมืองปัก <http://uconnect.dpu.ac.th:80/dpupost/user/manoch/folder/53/229.doc>

ภาพยนตร์อย่างเต็มที่เป็นแค่เพียงการเลียนแบบของศิลปะละครเวทีเท่านั้น ขณะที่ภาพยนตร์มีความสามารถที่จะถ่ายทอดภาพเหตุการณ์จริงให้คนดูเห็นได้

ในประเทศรัสเซีย ภาพยนตร์ที่ถือเป็นผู้บุกเบิกแนวทางของภาพยนตร์สารคดีก็คือ Kino-Eye คือหนังที่บุกเบิกความเป็นสารคดี สร้างในประเทศรัสเซีย มีจุดมุ่งหมายที่จะให้การศึกษาแก่ผู้ชมเกี่ยวกับการปฏิวัติรัสเซีย

สำหรับภาพยนตร์สารคดีที่มีชื่อเสียงที่สุดก็คือ Nanook of the North ซึ่งผลิตโดยผู้กำกับอเมริกัน เป็นเรื่องราวของชาวเอสกิโม ซึ่งถือเป็นสารคดีที่ฉายเพื่อการค้าเรื่องแรกของโลก และประสบความสำเร็จอย่างมาก อย่างไรก็ตามก็มีการถกเถียงว่ามันเป็นสารคดีหรือไม่ เพราะในบางฉากมีการจัดแสดงขึ้นใหม่ เช่น ฉากในบ้านเอสกิโมที่มีขนาดเล็กจนเอากล้องเข้าไปถ่ายไม่ได้ จึงต้องจำลองขึ้นมาโดยให้มีขนาดใหญ่กว่าของจริงหลายเท่า และให้ชาวเอสกิโมจำลองการดำเนินชีวิตประจำวันในนั้น

2.3.2 ประเภทของภาพยนตร์สารคดี

สามารถแบ่งได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. Expressive Documentary Film เป็นภาพยนตร์สารคดีที่แสดงออกถึงมุมมองและความรู้สึกของผู้ผลิตที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ เป็นการนำเสนอเรื่องจริงแต่ผ่านการตีความของผู้ผลิต สารคดีประเภทนี้จะใช้มุมมองแบบอัตวิสัยของผู้สร้างเป็นสำคัญ และไม่คำนึงถึงความเป็นกลางในการนำเสนอ Expressive Documentary Film มีอิทธิพลอย่างสูงในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะในรัสเซีย ซึ่งสมัยนั้นมีการยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ภาพยนตร์เป็นเครื่องมือและอาวุธที่มีคุณสมบัติในการชักจูงเป็นเลิศ ไม่มีอะไรมาเทียบได้ ในยุคนั้นภาพยนตร์สารคดีจึงมุ่งโฆษณาชวนเชื่อ โน้มน้าวให้ผู้ชมเห็นด้วยกับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ เนื้อหาของภาพยนตร์จึงเน้นถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเร่งเร้าให้เกิดการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ ต่อมาแนวคิดนี้ได้แพร่ขยายออกไปยังประเทศอื่นๆ และมีอิทธิพลสูงสุดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยพรรคนาซีของเยอรมนี และพรรคฟาสซิสต์ของอิตาลี

2. Journalistic Documentary Film เป็นภาพยนตร์สารคดีที่เน้นความเป็นกลาง ความจริงในเรื่องต้องเป็นที่ประจักษ์ พิสูจน์ได้ และมีหลักฐานอ้างอิง ไม่เน้นเทคนิคที่จะก่อให้เกิดความงามและอารมณ์ ซึ่งจุดเริ่มต้นของสารคดีประเภทนี้ก็เนื่องจากภายหลังที่สารคดีแนว Expressive Documentary Film ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกเร้าลัทธิชาตินิยม ทำให้นักวิชาการและนักวิชาชีพจำนวนมากเกิดความรู้สึกว่า แนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีดังกล่าวไม่ใช่แนวทางตาม

อุดมการณ์ของสารคดี จึงควรมีการปรับเปลี่ยนให้มีการนำเสนอที่เป็นกลาง มีลักษณะวัตถุวิสัย ซึ่งเป็นลักษณะแนวคิดทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

ความนิยมใน Journalistic Documentary Film ได้เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ พร้อมๆ กับการเฟื่องฟูของวิทยาศาสตร์ มนุษย์พากันเชื่อในความจริงแบบประจักษ์นิยม (เห็นและพิสูจน์ได้) และยอมรับในความยิ่งใหญ่ของวิทยาศาสตร์ ทำให้ Journalistic Documentary Film กลายเป็นกระแสหลักของภาพยนตร์สารคดีมาเป็นเวลานานจนกระทั่งปัจจุบัน

ภาพยนตร์สารคดีในยุคปัจจุบัน

ในปัจจุบัน ภาพยนตร์สารคดีมีการพัฒนาเนื้อหาและรูปแบบไปอย่างมาก โดยเฉพาะในต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม คนที่สนใจในภาพยนตร์สารคดีก็ยังคงเป็นกลุ่มเล็กๆ ทั้งผู้สร้างและผู้ชม ยิ่งในเมืองไทย ภาพยนตร์สารคดียังมีการสร้างน้อยมาก ส่วนใหญ่หรือแทบทั้งหมดเป็นภาพยนตร์สั้นหรือภาพยนตร์อินดี้ที่ส่งเข้าประกวดตามเทศกาล

สำหรับตัวอย่างภาพยนตร์สารคดีที่น่าสนใจในปัจจุบัน เช่น

Super Size Me

หนังสือสารคดีพิสูจน์ความจริงเรื่องของผลกระทบของอาหารฟาสต์ฟู้ด เล่าเรื่องโดยการตัดสลับระหว่างการทดลองกินแมคโดนัลด์ทุกมื้อเป็นเวลา 30 วันติดต่อกัน และการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับอาหารของชาวอเมริกันทั่วประเทศ

Fahrenheit 9/11

หนังสือสารคดีแฉเบื้องลึกเบื้องหลังของประธานาธิบดี จอร์จ บุช กับการประกาศทำสงครามกับอิรัก เชื่อมโยงมาจนถึงเหตุการณ์การผู้ก่อการร้ายจี้เครื่องบินถล่มตึกแฝด ซึ่งสร้างความสั่นสะเทือนไปทั่วโลก โดยสารคดีเรื่องนี้พยายามเปิดเผยให้เห็นว่า ภายใต้นโยบายที่ทุกคนแสดงอยู่ล้วนมีวาระซ่อนเร้นอะไรบางอย่าง หนังสือสารคดีเรื่องนี้ในรูปแบบการตัดต่อภาพข่าวกว่า 70 เปอร์เซ็นต์ มาช่วยในการเล่าเรื่อง ประกอบกับข้อมูลเชิงสถิติที่ส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของประธานาธิบดี จอร์จ บุช โดยตรง

My Date with Drew

หนังสือสารคดีผสมความเป็น โรแมนติกคอมเมดี้ของหนุ่มใหญ่ที่มีความใฝ่ฝัน 2 อย่างในชีวิต คือ การทำหนัง และการได้เดทกับดรูว์ แบร์รีมอร์ คาราสาวชื่อดังของฮอลลีวู้ด เขาจึงไม่รอช้า จับเอาความฝัน 2 อย่างมาผสมกัน และทำออกมาเป็นหนังสือสารคดีเกี่ยวกับเบื้องหลังความพยายามในการขอเดทกับดรูว์

เลือกร้องไห้

หนังสือเรื่องแรกของไทยที่สร้างขึ้นฉายในโรงภาพยนตร์ เล่าเรื่องของชีวิตการต่อสู้ในเมืองกรุงของชาวอีสาน อาทิ สตันท์แมน คนขับแท็กซี่ คนโบกรถ ตลก ซึ่งแต่ละคนมีความฝันและจุดหมายในชีวิตแตกต่างกันไป

ภาพยนตร์ทดลอง (Experimental Film)

หนังทดลอง คือหนังฟรีสไตล์ชนิดหนึ่ง ที่มักจะเกิดจากผู้สร้างอิสระที่ใช้เงินทุนส่วนตัว หรือได้ทุนสนับสนุนจากสถาบันศิลปะ และไม่ได้หวังผลเพื่อการค้าเป็นหลัก คนทำหนังทดลองมุ่งเน้นความสำคัญของจินตนาการ ความคิด โดยใช้เทคนิคใหม่ๆ ที่บุกเบิกและเสริมส่งการรับรู้โลกในอีกมิติหนึ่ง และเรียกร้องไห้คนดูคิดและตีความสิ่งตัวเองเห็นอย่างจริงจัง

เทคนิคบางประการที่มักจะพบในภาพยนตร์ทดลอง

1. ใช้วัสดุเหลือใช้ คือ การนำภาพบันทึกเหตุการณ์จริง เช่น ภาพหนังข่าว ภาพประวัติศาสตร์สำคัญ ภาพถ่ายโฮมมูวี่จากสมาชิกครอบครัวมาใช้ หรือนำฟิล์มหนังเก่ามาตัดต่อใหม่
2. การตกแต่งฟิล์ม เช่น การเขียนสีลงบนฟิล์มโดยตรง ทำรอยขีดข่วนบนฟิล์ม การเอาฟิล์มไปหมักดิน การกัดสี ฯลฯ ซึ่งในปัจจุบันอาจมีการใช้คอมพิวเตอร์ช่วย
3. เนื้อหาเหตุผล หนังทดลองมักมีลักษณะที่เนื้อหาเหตุผล คำนึงความจริง และมีความไม่ต่อเนื่องของเรื่องราว
4. ฝึกประสาทคนดู หนังทดลองมักרבรบกวนภาพที่คนดูเห็น เช่น การลดหรือเร่งสปีด การทำภาพกระตุก การเคลื่อนกล้องและวางมุมกล้องแปลกๆ การฉายภาพซ้ำซาก
5. ตีความใหม่ หนังทดลองมักมีการนำเรื่องราวที่ทุกคนรับรู้อยู่แล้วมาตีความใหม่ เช่น เรื่องพระเยซู ฮิตเลอร์ แม่นาคพระโขนง
6. เรื่องใกล้ตัว หนังทดลองมักถ่ายทอดความสำคัญของการมอง โดยเฉพาะสิ่งใกล้ๆตัว อาทิ หนังบางเรื่องอาจให้เวลากับการพิจารณาผลส้ม กระจก รูปปั้น เท้า อยู่ตลอดทั้งเรื่อง
7. พูดยาภาษาวิ คนทำหนังทดลองบางคนเน้นหนักไปที่การถ่ายทอดจินตนาการของตน โดยไม่สนใจเหตุและผลใดๆ ทั้งสิ้น และมองว่าหนังเป็นเหมือนกวีบทหนึ่ง เช่น การร้อยเรียงภาพให้ล่องลอยเหมือนความฝัน การเรียบเรียงเรื่องราวแบบวนไปมา ไม่เรียงลำดับ

คุณค่าของภาพยนตร์ทดลอง

หนังทดลองคือหนังพาตัวเองเข้าไปใกล้ความเป็นศิลปะมากที่สุด ในบรรดาหนังด้วยกัน คุณค่าของหนังทดลองไม่ได้อยู่ที่สาระหรือความบันเทิงที่มอบให้กับคนดู คุณค่าสำคัญของหนังทดลองคือการเป็นตัวชี้ถึงอนาคตของการพัฒนาภาษาภาพยนตร์ เป็นผู้บุกเบิกเทคนิค และวิธีการสื่อ

ความหมายใหม่ๆ ให้กับวงการภาพยนตร์ อาจจะสรุปได้ว่า หนึ่งทศลอนั้นมีคุณค่าสำหรับฝ่ายผู้ผลิตหรือผู้สร้างสรรค์ภาพยนตร์มากกว่าฝ่ายผู้ชม

แต่บ่อยครั้งที่ภาพยนตร์ทดลองมักจะถูกมองข้ามความสำคัญไป ทั้งที่จริงๆ แล้ว เทคนิคที่น่าตื่นตาตื่นใจหลายอย่างที่ถูกนำมาใช้ในหนังบันเทิงหลายๆ เรื่อง ล้วนเป็นการแตกหน่อและต่อยอดมาจากไอเดียอันไร้ขอบเขตของหนังทดลองทั้งสิ้น

ตัวอย่างภาพยนตร์ทดลองเรื่อง สัตว์ประหลาด

ภาพยนตร์ทดลองของคนทำหนังที่อาจจะเรียกว่าเป็นหัวหอกสำคัญของวงการหนังทดลองในเมืองไทย สิ่งที่หนังสัตว์ประหลาดต้องการจะทดลองก็คือ การจับเอาสองสิ่งที่ไม่ควรอยู่ด้วยกันมารวมกัน หนังเรื่องนี้จึงประกอบด้วยโครงสร้างที่มีหนัง 2 เรื่องที่มีความต่างกันโดยสิ้นเชิงเอามาผูกไว้ด้วยกัน ในช่วงแรก หนึ่งถ่ายทอดช่วงเวลาแห่งความสุขของคู่รักชายหนุ่ม 2 คน คือ โต้กับแก๊ง ส่วนครึ่งหลัง หนึ่งพลิกแนวกลายเป็นเรื่องราวการผจญภัยของนายทหารหนุ่มที่ออกเดินทางตามล่าเสือสมิงในป่าใหญ่

2.3.3 การเขียนบทภาพยนตร์

บทภาพยนตร์ (SCREENPLAY) เปรียบเสมือนแบบร่าง (Sketch design) ของการสร้างภาพยนตร์ บทภาพยนตร์จะมีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมตรงที่การบอกเล่าเรื่องราวว่า ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร แต่จะแตกต่างที่บทภาพยนตร์นั้นต้องสื่อความหมายออกมาเป็นภาพ โดยใช้ภาพเป็นตัวสื่อความหมาย เพื่อโน้มน้าวจินตนาการของผู้ชม

องค์ประกอบของการเขียนบทภาพยนตร์

1. เรื่อง (STORY) หมายถึงเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น โดยมีจุดเริ่มต้นและดำเนินไปสู่จุดสิ้นสุด เรื่องอาจจะสั้นเพียงไม่กี่นาที อาจยาวนานเป็นปี หรือไม่รู้จบ (Infinity) ก็ได้ สิ่งสำคัญในการดำเนินเรื่อง คือ ปมความขัดแย้ง (Conflict) ซึ่งก่อให้เกิดการกระทำส่งผลให้เกิดเป็นเรื่องราว

2. แนวความคิด (CONCEPT) เรื่องที่จะนำเสนอมีแนวความคิด (Idea) อะไรที่จะสื่อให้ผู้ชมรับรู้ และเข้าใจต่อสื่อให้ตรงตามที่คุณผลิตได้วางแผนไว้

3. แก่นเรื่อง (THEME) คือ ประเด็นเนื้อหาสำคัญหรือแกนหลัก (Main theme) ของเรื่องที่จะนำเสนอ ซึ่งอาจประกอบด้วยประเด็นรอง (Sub theme) อื่นๆ ก็ได้ แต่ต้องไม่ออกนอกแนวความคิดหลัก เพื่อเพิ่มความน่าสนใจให้กับเนื้อเรื่อง

4. เรื่องย่อ (PLOT) เป็นจุดเริ่มต้นของภาพยนตร์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาใหม่ เรื่องที่นำมาจากเหตุการณ์จริง เรื่องที่ดัดแปลงมาจากวรรณกรรม หรือแม้แต่เรื่องที่ดัดแปลงแบบมาจาก

ภาพยนตร์อื่น สิ่งแรกนั้นเรื่องต้องมีความน่าสนใจ มีใจความสำคัญชัดเจน ต้องมีการมีการตั้งคำถามว่า จะมีอะไรเกิดขึ้น (What...if...?) กับเรื่องที่เกิดขึ้น และสามารถพัฒนาขยายเป็นโครงเรื่องใหญ่ได้

5. โครงเรื่อง (TREATMENT) เป็นการเล่าเรื่องลำดับเหตุการณ์อย่างมีเหตุผล เหตุการณ์ทุกเหตุการณ์จะต้องส่งเสริมประเด็นหลักของเรื่องได้ชัดเจน ไม่ให้หลงประเด็น โครงเรื่องจะประกอบด้วยเหตุการณ์หลัก (Main plot) และเหตุการณ์รอง (Sub plot) ซึ่งเหตุการณ์รองที่ใส่เข้าไปต้องผสมกลมกลืนเป็นเหตุเป็นผลกับเหตุการณ์หลัก

6. ตัวละคร (CHARACTER) มีหน้าที่ดำเนินเหตุการณ์จากจุดเริ่มต้นไปสู่จุดสิ้นสุดของเรื่อง ตัวละครอาจเป็นคน สัตว์ สิ่งของ หรือเป็นนามธรรมไม่มีตัวตนก็ได้ การสร้างตัวละครขึ้นมาต้องคำนึงถึงภูมิหลังพื้นฐาน ที่มาที่ไป บุคลิกนิสัย ความต้องการ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมต่างๆของตัวละครนั้นๆ ตัวละครแบ่งออกเป็นตัวละครหลักหรือตัวแสดงนำ และตัวแสดงสมทบหรือตัวแสดงประกอบ ทุกตัวละครจะต้องมีส่งผลต่อเหตุการณ์นั้นๆ มากน้อยตามแต่บทบาทของตน ตัวเอกย่อมมีความสำคัญมากกว่าตัวรองเสมอ

7. บทสนทนา (DIALOGUE) เป็นถ้อยคำที่กำหนดให้แต่ละตัวละครได้ใช้แสดงโต้ตอบกัน ใช้บอกถึงอารมณ์ คำเนนเรื่อง และสื่อสารกับผู้ชม ภาพยนตร์ที่ดีจะสื่อความหมายด้วยภาพมากกว่าคำพูด การประหยัดถ้อยคำจึงเป็นสิ่งที่จะต้องทำ ความหมายหรืออารมณ์บางครั้งอาจจำเป็นต้องใช้ถ้อยคำมาช่วยเสริมให้ดูดียิ่งขึ้นก็ได้

โครงสร้างการเขียนบท

1. จุดเริ่มต้น (BEGINNING) ช่วงของการเปิดเรื่อง แนะนำเรื่องราว ปูเนื้อเรื่อง
2. การพัฒนาเรื่อง (DEVELOPING) การดำเนินเรื่อง ผ่านเหตุการณ์เดียวหรือหลายเหตุการณ์ เนื้อเรื่องจะมีความซับซ้อนมากขึ้น
3. จุดสิ้นสุด (ENDING) จุดจบของเรื่อง แบ่งออกเป็นแบบสมหวัง (Happy ending) ทำให้รู้สึกอิ่มเอมใจ และแบบผิดหวัง (Sad ending) ทำให้รู้สึกสะเทือนใจ หรือทิ้งท้ายให้ข้อคิด

ปัจจัยสำคัญในโครงสร้างบท

1. แนะนำ (INTRODUCTION) คือการแนะนำเหตุการณ์ สถานการณ์ สถานที่ ตัวละคร สิ่งแวดล้อม และเวลา
2. สร้างเงื่อนใจ (SUSPENSE) คือการกระตุ้นให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างลึกลับมีเงื่อนใจ มีปมผูกมัด ความขัดแย้ง ทำให้ผู้ชมเกิดความสงสัยและสนใจในเหตุการณ์
3. สร้างวิกฤตการณ์ (CRISIS) คือการเผชิญปัญหา วิเคราะห์ปัญหาของตัวละคร และหาทางแก้ไข หากทางออก หากตัวละครวนเวียนอยู่กับปัญหานั้นนานมากจะทำให้ผู้ชมรู้สึกหนักและเบื่อบ้างได้ ควรที่จะมีการกระตุ้นจากเหตุการณ์อื่นมาแทรกด้วย

4. จุดวิกฤตสูงสุด (CLIMAX) เป็นช่วงเผชิญหน้ากับปัญหาครั้งสุดท้ายที่ถูกบีบกดดันสูงสุด ทำให้มีการตัดสินใจอย่างเด็ดขาด

5. ผลสรุป (CONCLUSION) คือทางออก ข้อสรุป ทำให้เกิดความกระจ่าง ภาพยนตร์บางเรื่องอาจไม่มีบทสรุป ก็เพื่อให้ผู้ชมนำกลับไปคิดเอง

หลักการวางโครงสร้างเรื่อง

ในแต่ละช่วงตอนจะประกอบด้วยปัจจัยสำคัญทั้ง 5 เสมอ

จุดเริ่มต้น (BEGINNING)	แนะนำ (INTRODUCTION) สร้างเงื่อนใจ (SUSPENSE) สร้างวิกฤตกาล (CRISIS) จุดวิกฤตสูงสุด (CLIMAX) ผลสรุป (CONCLUSION)
การพัฒนาเรื่อง (DEVELOPING)	แนะนำ (INTRODUCTION) สร้างเงื่อนใจ (SUSPENSE) สร้างวิกฤตกาล (CRISIS) จุดวิกฤตสูงสุด (CLIMAX) ผลสรุป (CONCLUSION)
จุดสิ้นสุด (ENDING)	แนะนำ (INTRODUCTION) สร้างเงื่อนใจ (SUSPENSE) สร้างวิกฤตกาล (CRISIS) จุดวิกฤตสูงสุด (CLIMAX) ผลสรุป (CONCLUSION)

สรุป บทภาพยนตร์ (SCREENPLAY) จะเป็นการเขียนอธิบายรายละเอียดเรื่องราว เมื่อได้โครงสร้างเรื่องที่ชัดเจนแล้วจึงนำเหตุการณ์มาแตกขยายเป็นฉากๆ ลงรายละเอียดย่อยๆ ใส่สถานการณ์ ช่วงเวลา สถานที่ ตัวละคร บทสนทนา การกระทำ บางครั้งอาจกำหนดมุมกล้อง ขนาดภาพ แนนอนชัดเจนเลยก็ได้ บทภาพยนตร์จึงเขียนเพื่อเป็นการเตรียมงานผลิต (Pre-production) และฝึกซ้อมนักแสดงโดยเฉพาะ หลังจากนั้นจึงพัฒนาต่อเป็นบทสำหรับการถ่ายทำ (Shooting script) และบทภาพ (Story board) ต่อไป